



Снежана
ШАПОЊИЋ-
АШАНИН

БОЖИЋНИ ЦИКЛУС ПРАЗНИКА

УДК: 398.332.416

АПСТРАКТ: *Божјићна група празника у српској обичајној култури почиње периодом од Божјићних поклада и заједно са „некрштеним данима” траје до зимског Крстовдана. Овај период праћен је мноштвом обредних радњи чији је главни циљ да на почетку наступајућег аграрног периода осигура срећу, успех у послу и свеукупно благостање. Божјићу, као централном празнику зимског циклуса обичаја, претходе Божјићне покладе и шестонедељни пост, закључно са Бадњим даном. Након Божјића који, као и сви други Господњи празници, траје три дана, следе „некрштени дани”, период од Христовог рођења па до његовог крштења.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Пост, Бадњи дан, Божјић, Божји дан, некрштени дани, бадњак, слама, вода, ватра, бадњачица, чесница, печеница, положајник, жито, свећа, породица, стока, трпеза, вино, кокошка*

У целокупном годишњем циклусу обичаја по својој свеобухватности и духовном богатству доминира зимски период, када су животни процеси у природи сведени на биолошки минимум – дан је најкраћи, ноћ најдужа, а сунце најслабије. Овај период је код човека одувек будио посебну мистику и страх од „непознате” тишине. Човек је желео да мировање у природи током зимских месеци учини што разумљивијим и страху од непознатог, везаном за тај период, одговори бројним магијским радњама. Тако су настајали обичаји који су у дугом временском низу модификовани, дограђивани, христијанизовани и на крају прилагођавани савременим условима живота.

Већина празника из зимског циклуса у највећој мери има изражен хтонски карактер.¹ Некада је хтонски бог замишљан у животињском облику,² у лику преминулих предака, а касније и у антропоморфном облику. Божјићни циклус обичаја садржи у себи све елементе из претходних фаза, међусобно помешаних и на крају христијанизованих.

Захваљујући брзој комуникацији и присутној миграцији, сведоци смо бржег мењања обредних радњи и губљења њихових изворних облика. Анализа обичаја везаних за зимски период захтева изучавање њихових изворних облика, праћење кроз све облике просторних и временских димензија, као и упоредно посматрање њихових савремених садржаја. Дакле, неопходно је на терену евидентирати постојеће обредне радње везане за овај годишњи период, како би се са сигурношћу могло говорити о њиховим одступањима од изворних облика.

1 | Веселин Чајкановић, *О српском врховном божу*, Београд, 1941, стр. 124.

Зимски циклус обичаја представља сам почетак нових годишњих обичаја и бројну скупину магијских радњи које у служби обреда прелаза утичу да магијском снагом изазову плодност поља, стоке, свеукупну срећу, благостање и напредак породице у наступајућем периоду. Зна се да је почетак нове привредне године значајан период када се праве бројни планови како у привредном, тако и у породичном и друштвеном животу. Човек је одувек на ширем географском простору настојао да уз помоћ магије изазове наклоност виших натприродних сила, а потом их стави у службу сопствених потреба и успешног привредног деловања.

Готово да не постоји човек православне конфесије, без обзира на јачину његове религиозне свести и степен побожности, да не истиче како му је Божић најдражи празник. У великој мери старије генерације, не само испитаника за потребе овог рада, већ и осталих саговорника, уколико би се дотакли теме везане за веру и обичаје, најпре се са радошћу сете Божића. Готово да нико од њих не пропусти да истакне да им је Божић из времена њиховог детињства био најрадоснији дан у животу.

Имајући у виду патријархалне кодексе понашања у породици, када су друштвени услови одрастања деце били веома строги, а често и сурови, Божић је био једини празник у години када такве норме понашања нису важиле. Деци је за време божићних празника дозвољавано далеко слободније понашање, што им је омогућавало да заузму једно од веома значајних места у церемонијалу, а самим тим и у породици. У зимском циклусу обичаја централно место заузимају божићне обредне радње које, према Петру Влаховићу, почињу божићним постом, а завршавају се „некрштеним данима” у јануару.³

Божићне покладе

Божићни пост траје шест недеља. Њему претходе покладе, када припадници одређене групе приређују маскиране поворке које, обилазећи неко насеље, чине низ обредних радњи чији је крајњи циљ заштита од злих сила. Верује се да су негативне силе и кретање ноћних демона најизраженији пред почетак неког од постова, па се отуда у народу одувек јављала жеља за предузимањем најразличитијих заштитних мера.

За покладе се припрема богата гозба како за чланове своје породице, тако и за све госте, а пре свега за покладаре. Богатији поклањају храну сиромашнима или их позивају на заједнички ручак. У време покладних дана изражено је милосрђе које у себи садржи мешавину како паганских, тако и хришћанских елемената.

У српској традиционалној култури веома је распрострањена појава да се сваки путник или гост што боље дочека. Корене овакве појаве налазимо

2 | Исто, стр. 125.

3 | Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, стр. 280.

у прастаром веровању да је сваки посетилац представник неког божанства или преминулог претка.⁴ Уколико је особа која се појави испред нечије куће маскирана и не види јој се лице, то је у традиционалној култури, не само код Срба, већ и много шире, давало посебну мистичност. Из тих разлога је укореењена појава да сваки покладар буде добро дочекан и дариван. Временом су се мотиви овог обичаја губили, али су његове обредне радње опстале све до данашњих дана. Сведоци смо да су се покладне обредне радње у другој половини XX века постепено губиле, али да нису потпуно нестале. У последњих десетак година у чачанском, драгачевском и ивањичком крају покладне поворке поново оживљавају. Жеља њених учесника је враћање изворним коренима, што је у неку руку и обележје времена у коме тренутно живимо. Не треба свакако изоставити ни забавни, као и општедруштвени карактер ових обредних радњи.

Покладе су подразумевале приређивање поворке маскираних играча и певача који су обавезно производили велику буку. Улога овако изазваног понашања је да се маском, буком и разузданим понашањем отерају зле силе које би могле угрозити домаћинство које се посећује. У овом случају покладари су у служби домаћина, преузимајући заштитну улогу. Наравно да су за такву улогу морали бити награђени и угошћени. Истовремено, домаћин осећа и страх од учесника покладне обредне поворке, јер би се они могли наљутити и призвати зле силе против њега. То је био још један разлог због чега су сви учесници покладних обредних радњи морали бити што боље дочекани.

У селима Остра, Мрчајевци, Вујетинци, Мојсиње, Прељина и Соколићи у време покладне недеље спонтано се организује и по неколико покладних поворки, а има и појединачног обилажења кућа. Без обзира колико је учесника у обреду, сви они морају бити срдечно дочекани и добро угошћени. И поред привидног страха и магијског карактера, одувек је, а посебно у новије време, доминирала забава и шала. Иако је у овим местима Бела покладна недеља доминантнија од осталих, у последњих неколико година све већи значај и масовност добијају божићни покладни дани.

Пред почетак сваког, па и божићног поста, људи су се међусобно мирили и једни другима опраштали евентуалне увреде. „Опрости, улазимо у пост као у море”⁵, само је један од начина изражавања значаја миреења и велике тајне поста.

Веровање да се вештице највише крећу у ноћи пред покладе у чачанском крају се готово сасвим изгубило. Ни маскирање, као ни гарављење деце више нема улогу заштите од опасних сила, већ, једноставно, уходано правило које треба поштовати. Више нико не користи глогов колац као средство заштите од вампира, без обзира што је старијим испитаницима ова појава позната. Пуцање из пушака није више у служби терања сваког зла што даље од куће, већ је данас саставни део ритуала и има циљ да огласи спровођење обредне радње. С обзиром да је и у најзабаченијим селима престала употреба отвореног огњишта, сувишно

4 | Снежана, Гостопримство у чачанском крају, ЗРNM XXXIII, Чачак, 2003, стр. 112-113.

5 | Петар Ж. Петровић, *Покладе*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 355.

је у данашњим условима и говорити о везивању верига, као средству заштите од вукова. И ово је један од примера како услови живота утичу на модификовање низа обредних радњи.

Употреба белог лука као заштитне амајлије у покладним обредним радњама, пронађена је једино у селу Остра код Чачка. Спаљивање кора од јаја присутно је у истом селу, с тим што нико од извршилаца ове обредно-магијске радње није знао да каже због чега се то ради. У прастаро време постојало је уверење да се вештице возе у корама од јаја, па је због тога њихово уништавање значило и уништавање њиховог превозног средства.

Покладе су се испраћале 27. новембра богатом трпезом, као и бучним, веселим и слободнијим понашањем. Све што је обичних дана сматрано непристојним, за време поклада је било дозвољено. Овакво понашање имало је и психолошки значај, јер је било пожељно давање одушка пред дуги посни период у коме је свако слободније или бучније понашање било санкционисано.

Божихњи пост

Сваком већем празнику претходи пост који представља жртвовање верника и уздржавање од употребе хране животињског порекла. Постом сваки појединац који га упражњава настоји да сопственом организму ускрати уживање у јелу и пићу. Наравно, да пост подразумева и дубоко хришћанско понашање, скрушеност и праштање. Предхришћанско тумачење поста по коме су животиње у одређене дане сеновите, када њихово месо не треба користити у исхрани, прихватила је Хришћанска црква, прилагодивши га својим начелима и прописима. За време поста није се у исхрани употребљавало месо, јаја, млеко и њихове прерађевине. По верском схватању, требало је душе верника очистити слабијом исхраном.

Божихњи пост се веома дуго одржао у народу. Разликовао се обични пост од поста када се верник припремао за свету тајну причешћа. У том случају пост је био много строжији, када су се из исхране избаћивале и намирнице које су у себи садржава биљне масноће. Овај пост се у народу назива *пост на води*.

Пре Другог светског рата у чачанском крају, као и у самом граду, велики број верника је постио божихњи пост у трајању од свих шест недеља. Од поста нису била изузета ни деца. Честа оскудица у храни у овом периоду ни у ком случају није била разлог да се пост прекрши. Најчешће се прва и последња седмица поста постила на води, када су се верници причешћивали, док се период између постио уз употребу намирница биљног порекла (*пост на уљу*). Није био мали број верника који су читав пост постили на води, а неки су се сваке седмице причешћивали.

У многим породицама се посту на води придавао веома велики значај, тако да је и вечера на Бадње вече била без намирница са биљним масноћама. У то време многи су се причешћивали на сам Божић, што је самом празнику

давало посебан значај. Верници су желели да им дан Христовог рођења започне узимањем хлеба и вина, односно уношењем у организам божанског тела и божанске крви. То је био главни разлог због чега трпезу на Бадње вече није одликовало велико богатство и разноврсност. Свакако да су биле заступљене намирнице биљног порекла, имајући у виду да је то рајска храна, имало изражену симболику и значај.

Већи празници пре Божића

Никољдан

Никољдан је најчешћа крсна слава код Срба. Трпеза је обавезно посна како код свечара, тако и код верника. Од посних јела за светог Николу је обавезна употреба рибе. Пре Другог светског рата када се тешко долазило до рибе, мештани драгачевског села Горачићи су се удруживали и воловским запрежним колима одлазили у Београд по рибу. Рибу је куповао колико је ко могао. Желели су да на славској трпези посвећеној свецу заштитнику морнара и бродара, обавезно буде и риба. Сматрали су да се све друге посне славе могу обележити обичном посном храном, али се за Никољдан морала набавити риба.

Према легенди, свети Никола је за славу спремио печеног вола кога му је свети Лука украо. Тада је он морао по леду да лови и хвата рибу, како би спремио славски ручак. Зато се сматра да, ако је свети Никола могао по леду да лови рибу, онда и они чији је он светац заштитник морају да се потруде и припреме рибу као жртву свецу.

Свети Никола је временом постао и светац заштитник не само морнара, већ и свих других путника. Често се у аутобусима, аутомобилима и камионима може видети икона светог Николе, стављена у нади да ће снагом свеца штитити возаче и путнике.

Детинци, Материце и Очеви

Детинци, Материце и Очеви обавезно падају у недељу и то три, две и једну недељу пред Божић. Тих дана су се деца, мајке и очеви симболично везивали, а за одрешење су морали давати поклоне. Обичај је имао, поред забавног, и снажан друштвени карактер. Требало је пред велики празник, посвећен Христовом рођењу, показати симболику чврсте везе унутар породице, па и ван ње.

Везивање је обавезно праћено давањем поклона оних који су желели да се одвежу. Најчешће су поклањали орахе, суве шљиве, бомбоне и друге слаткише. У новије време за Материце и Очевице су се куповали већи поклони, најчешће одевни предмети и новац. Од давања поклона су ипак изузета деца. Данас из обичаја често изостаје обредно везивање мајки и очева, већ они дају унапред припремљене поклоне. Обичај је имао шире размере, те се односио на све мајке, односно очеве из фамилије и суседства. У већини чачанских села деца су по

читав дан обилазила све жене и мушкарце које су познавали и који су имали децу и тако скупљала поклоне.

Међусобна везивања и даривања су очувана све до данашњих дана како у граду, тако и на селу. Највећу улогу су сачувале Материце, највероватније због тога што су саме жене настојале да очувају и обележе празник посвећен мајкама. Петар Костић је материце називао „женском славом”⁶. Ипак, у нашој народној традицији Оци се сматрају великим и веома „тешким” празником.

У селима су се ови празници прослављали богатијом трпезом, док су се како је тврдио Милан Милићевић, у граду не само задржали, већ и „разгранали”.⁷ И данас, након вишегодишње паузе условљене друштвено-политичким оквирима, празници посвећени деци, мајкама и очевима добијају још већи социјални значај.

Бадњи дан

Бадњи дан је заједно са Божићем најзначајнији и најблагодаторнији дан у години. Они, како тврди Душан Бандић, заузимају средишње место у нашем народном календару⁸. Реч је о празницима који су најбогатији обичајама, када свака обредна радња носи у себи велику симболику и богато колективно памћење. Бадњи дан је непокретан празник и пада 24. децембра по грегоријанском, односно 6. јануара по јулијанском календару. Прожимање бадњевданских и божићних обредних радњи магијска су неминовност, што само по себи овим празницима даје велики значај и духовну лепоту.

Према хришћанском учењу, на Бадње вече се очекује конкретна епифанија, односно лични долазак Бога,⁹ за кога је спремљена жртва на основу паганског културног наслеђа. Верује се да Бог уочи Божића и на сам празник посећује домове, тако да је готово све до данашњих дана, макар и у подсвести, сачувано ишчекивање тог чина. Како се празник приближава, тако се верује да се приближава и долазак самог божанства. Често се у причама може чути да је божанство у виду Божић Бате близу куће и да сваког часа може ући у дом верника. Можда ће се појавити у виду невидљивог госта или када сви буду спавали. У сваком случају, оставиће трагове свог доласка које ће учесници обредно-магијских радњи проналазити и на различите начине тумачити.

Приче о присуству божанства за време божићних празника, ма како се оно звало, веома су интересантне и присутне код деце. Тако су на основу бројних предања настајале бајке, басне, као и бројна ликовна и филмска остварења, која на основу лепоте саме приче и њене идеје проналазе публику чак и у атеистичким круговима.

6 | Петар Костић, *Годишњи обичаји*, у: *Гласник Етнографског музеја*, Београд, 1989, стр. 74.

7 | Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд, 1984, стр. 160.

8 | Душан Бандић, *Народна религија у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 294.

9 | Веселин Чајкановић, *О српском врховном богу*, Београд, 1941, стр. 126.

Бадње вече карактерише ритуално уношење бадњака и обредна посна вечера. Иако посна, вечера је на Бадње вече морала бити богата и разноврсна. Верници који су се причешћивали на Божић припремали су вечеру без употребе биљних масноћа. Пре Другог светског рата било је веома много верника који су на Бадње вече постили на води. Ова појава је била веома распрострањена у самом граду Чачку.

Централно место на бадњевечерњој трпези заузимао је пасуљ, припремљен на најразноврсније начине. С обзиром да Бадње вече има улогу задушница и да је пасуљ у митолошком смислу у вези са култом мртвих, сасвим је јасна ритуална улога пасуља на трпези. Он је замишљен и као храна покојника и демона доњег света, тако да се на Бадње вече овом намирницом жели стећи њихова наклоност. Очекује се да они дођу и посете своје укућане, како би им донели срећу и здравље.

Осим пасуља, који се за Бадње вече најчешће спрема тучен, на трпези је још присутна и риба, посна сарма, рестован кромпир, посна торта, јабучара, пиринчара, купусњача, пуњене паприке, разни колачи, пуно сувог и свежег воћа.

За Бадње вече је у појединим чачанским селима мешен посебан обредни бесквасни хлеб „бадњачица”, који су уз осталу храну јели сви укућани. У већем броју сеоских породица за Бадње вече се припремала проја, која је била готово обавезна. У ствари, проја је представљала врсту обредног хлеба бадњачице.

После вечере жене су гледале у кашике и тако „сазнавале” ко ће се у наредној години удати, оженити, добити дете. Узимале су прут од шипурка, савијале га у виду круга кроз који су ради здравља провлачиле децу.¹⁰

У селу Горичанима се поштовала забрана крцања ораха од Бадње вечери до Малог Божића, како не би домаћица ломила судове наредне године. Ову забрану је забележио и Јеремија Павловић у Крагујевачкој Јасеници.¹¹

Бадњак

Централно место у обичајној пракси на Бадњи дан заузимају ритуали везани за бадњак. Свакако да је овај дан и добио име по бадњаку. Ово дрво се у раним јутарњим сатима, пре изласка сунца, посебно одабира, дарива, ритуално сече, доноси кући, љуби и налаже на ватру. Употреба бадњака била је, осим код српског, позната и код других народа који живе у Србији, на пример код Албанаца, како католичке, тако и муслиманске конфесије. Забележена је употреба бадњака и код Муслимана у санџачком крају, а Петар Влаховић пише да су они веома радо уступали своју шуму Србима како би у њој одсекли бадњак.¹² Овакве и сличне појаве сведоци су веома распрострањене појаве поштовања божићног дрвета и међу припадницима несрпског становништва.

10 | Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народа у Грузи*, Београд, 1948, стр. 227.

11 | Јеремија Павловић, *Живот и обичаји народни, књ. XII*, Београд, 1921, стр. 93.

12 | Петар Влаховић, *Србија*, Београд, 1999, стр. 283.

Појаву женског бадњака Петар Костић објашњава остатком матријархата, односно времена када је жена имала водећу улогу како у самој породици, тако и у верским обичајима.¹³ О Малом Божићу кога су неким деловима Црне Горе називали Женским Божићем, забележио је Шпиро Кулишић¹⁴, дајући објашњење о истовременој употреби и женског и мушког бадњака.

Бадњаку се у божићном церемонијалу придавала велика важност и ван земаља настањених православним живљем. Присутна је његова примена на сва три јужна европска полуострва, и то она која су у прошлости имала додирних тачака са Римском империјом. Шпиро Кулишић је тврдио да се распрострањена словенска представа о духу дрвећа највероватније надовезала на традицију земљорадника медитеранске области.¹⁵ Због позитивног дејства бадњака на срећу и здравље, у многим српским крајевима се ово дрво називало и „весељак”.¹⁶

У околини Чачка најчешће се за бадњак одабирало церово дрво. У последње време може се слободно рећи да је оно и једино дрво коме је у божићном ритуалу придавана магијска важност. Одабир и сеча бадњака су одувек у свим крајевима вршени са посебном пажњом и видним поштовањем. Поштовање према дрвету одређеном да буде бадњак, без обзира на његову величину, свакако вуче корене из давних паганских оквира. У читавом свету била је распрострањена појава обожавања дрвећа, која је веома често добијала карактер узвишене светости. Било да се ради о дрвету као станишту богова или дрвету као станишту душа преминулих предака оно је код људског рода будило посебна осећања у чијој се основи у великој мери могао препознати страх од невидљиве силе.

У сечу бадњака најчешће је ишао најстарији мушкарац из куће, односно домаћин. Некада се његов полазак није посебно оглашавао. Обично се говорило да „иде у бадњаке”. У новије време ова обредна пракса је у чачанском крају претрпела извесне измене, тако да су у сечу бадњака одлазила два мушкарца из куће, најчешће отац и син или деда и унук. Није искључено да са одраслим мушкарцем по бадњак пође и женско дете. У периоду после ослобођења од турске власти одлазак у шуму по божићно дрво оглашаван је пуцањем из оружја и песмом. Ова појава била је присутна све до Другог светског рата, да би по његовом завршетку и сменом друштвено-политичког уређења изгубила на масовности. Може се рећи да је у градској средини у чачанском крају ова обредна радња била готово сасвим прекинута. У селима, нарочито удаљенијим, континуитет сече бадњака на традиционалан начин готово да није никада прекидан.

У селу Остра већи број домаћина се договарао и рано на Бадње јутро се окупљао у кући некога од њих. Уз песму, свирку и пуцање кретали су ка шуми у

13 | Петар Костић, *Новогодишњи обичаји у Ресави*, у *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 28-29, Београд, 1966, стр. 200.

14 | Špiro Kulišić, *O ulozi i značenju životinjskog i ljudskog položajnika*, у: *Etnološki pregled*, књ. 6-7, Београд, 1965, стр. 51-52.

15 | Шпиро Кулишић, *Бадњак*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 22-23.

16 | Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд, 1984, стр. 163.

којој су колективно вршили магијску радњу сече бадњака. И код Петра Вујовића у Трнави већ се традиционално окупљају комшије и пријатељи да би заједнички кренули у сечу бадњака. Масовност у овом обреду данас има искључиво забавни карактер, тим пре што се успут певају народне и новокомпоноване песме.

Одабраном дрвету прилазило се са поштовањем и обраћало као људском бићу. М. Гавриловић је још 1907. године записао да се домаћин обраћао бадњаку и речима: „...Дошао сам к теби да те однесем дому моме, да ми тамо будеш веран помоћник у сваком напретку и бољитку: у кући у тору, у пољу, и на сваком месту”.¹⁷ Настојало се да дрво буде право, са што више лисне масе, како би и кућа у наредном периоду била пуна. Бадњаку се називало *добро јутро* уз честитке Бадњем јутру и Божићу. Одабраном бадњаку домаћин се клањао, изражаваћи на тај начин велико поштовање. Пре него што ће одсећи дрво, домаћин се окретао истоку, крстио се и бадњак даривао разним семенкама жита. Некада је била присутна појава даривања бадњака и хлебом, или делом хлеба који се ломио непосредно поред бадњака. Временом се ова појава постепено изгубила, па данас у чачанском крају нема даривања бадњака хлебом. Испитаници у бројним селима сматрају да је сасвим довољно бадњак посути житом, па тако и раде када оду по њега.

На рукама извршиоца ове обредне радње првобитно је била обавезна употреба рукавица. Ова магијска пракса имала је за задатак да учини да наредна аграрна година буде што богатија, односно, како је забележио Петар Влаховић, „да не буде гола година”.¹⁸ Данас се мање води рачуна о овом магијском правилу, тако да је употреба рукавица присутна више из практичних разлога.

Веома је распрострањена обредна пракса сечења бадњака укусо са горње и са доње стране, тако да се формира љушчица која се назива *ивер*. Тихомир Ђорђевић је забележио да је народ ову љушчицу називао „треска”.¹⁹ Она се носи кући њој се приписују магијска својства. Верује се да ће ивер утицати на богату производњу кајмака, због чега се носио кући и давао домаћици, односно планинци да га стави у млекар поред карлица на којима се разливало млеко. Имајући у виду да се до данас у чачанским селима изгубио традиционални начин производње кајмака у дрвеним карлицама, ипак се може приметити да је употреба ивера или љушчице, очувана и још увек присутна око судова који данас служе за ту сврху. У бројним пољопривредним домаћинствима у чачанском крају још увек је присутна ритуална употреба ивера, али у нешто измењеном облику. Домаћице ивер стављају у просторију у којој данас на савремен начин прерађују млеко, у непосредној близини судова које употребљавају. Обичај чувања једног ивера траје све до наредног Божића, када га замењује нови. У

17 М. Б. Гавриловић, *Обичаји народа српског, књ. 1, Српски етнографски зборник*, Београд, 1907, стр. 115.

18 Петар Влаховић, *Обичаји, Народна култура Срба у 19. и 20. веку, Етнографски музеј у Београду*, Београд, 2003, стр. 360.

19 Тихомир Ђорђевић, *Природа у веровањима и предању нашег народа*, Београд, 1958, стр. 125.

селима Горичани, Мрсаћ, Качулице, Остра догађа се да се на једном месту скупи већи број ивера, због тога што старе не бацају. Првобитно ивер, кога замени нов могао се „бацити” у ватру.

При сечењу бадњака особа која врши обредну радњу треба да буде окренута лицем ка истоку. Води се рачуна да број замаха секиром буде непаран и да одсечени бадњак падне право на земљу, односно да не застане на неком дрвету. О овоме се водило рачуна, како кући чији представник спроводи обред не би застала срећа.²⁰ На основу народног веровања да је десна страна срећна страна, веровало се да бадњак треба носити кући на десном рамену. Домаћица је особу која донесе бадњак даривала специјално за ту прилику умешеним колачем и ракијом.²¹ Постављао се кући испод стрехе и поред улазних врата, где је стајао до првог сумрака.

У сеоским срединама у чачанском, драгачевском, па и ивањичком крају, налази се на појаву да у истом селу неке породице секу један, а друге два или три бадњака. У породици Видосава Радмилца у Остри одувек су секли по два бадњака.

У последњих двадесетак година дошло је до нагле појаве нових обредних елемената у градској средини, везаних за обредно дрво бадњак. Све је мање оних који одлазе у шуму да одсеку бадњак. Због тога сеоско становништво одсеца веће количине бадњака разних димензија и доноси у град на продају. Највише су сконцентрисани око цркава, пијаце и већих тржних центара. Поред гране бадњака, они продају и сламу и по неко зрно кукуруза или пшенице. На продају су „божићни аранжмани”, направљени од лиски бадњака, сламе, шишарки, ораха. Јасно да је ова појава настала по угледу на аранжмане народа католичке конфесије. Верници настоје да бадњак купе у раним јутарњим сатима, чиме донекле задовољавају обредну форму да бадњак стигне испред куће у преподневним сатима. Веома је честа слика на градским улицама да већ у сутон људи носе гранчице бадњака.

Обредни церемонијали за Бадње вече су започињали када се сви послови заврше и када је цела породица на окупу. То је време када нико никоме није одлазио у госте. У кругу породице се чекало Христово рођење. У српској традиционалној култури била је веома распрострањена појава да се никоме ништа не тражи у зајам на Бадњи дан и да се сви дугови који су настали у претходној години морају вратити до овога дана. Сматра се да особи или уопште, кући којој се дугује наредна привредна година неће бити успешна. У Трнави, Виљуши, Качулицама, Горичанима, Мрсаћу, Мрчајевцима, Остри и Прељини сматрају да ће особа која дугује напредовати у наредном периоду. У драгачевском крају се сматрало лошим знаком када неко дугује јер се веровало да ће бити дужан целе наредне године.

20 | М. Б. Гавриловић, *Обичаји народа српског*, књ. 1, *Српски етнографски зборник*, Београд, 1907, стр. 115.

21 | Тихомир Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашега народа*, Београд, 1958, стр. 199.

У изворном веровању на Бадње вече се није смело седети на столицама. Из тог разлога је домаћин сакривао столице или их је дизао на таван. Није се смело ни јести ни виљушкама ни ножевима да се укућани не би „свађали и клали”. Од Бадње вечери и прва два дана Божића није се чистила ни кућа ни штала. Једноставно, није ваљало ништа износити из куће, па ни стаје, да се на симболичан начин не би изнела срећа из куће. Нису се смеле употребљавати ни виле, па их је домаћин често, за сваки случај, сакривао.

Данас се ипак у селима око Чачка ово обредно правило обележавања Бадње вечери донекле крши. По селима је све више старачких домаћинстава чији су млађи чланови формирали своје породице и живе у граду. Они за време божићних празника долазе у родитељску кућу како би на што традиционалнији начин прославили празник. У том случају изостаје обредни церемонијал у кући у којој они живе током читаве године. Неко у кућу само унесе бадњак и оде са својом породицом код родитеља, како би по породичној традицији прославио Бадње вече и Божић.

У неким чачанским породицама, углавном оним сеоским, присутна је пракса да се магијска радња око уношења бадњака спроводила у старој кући. Тако у породици Драгана и Љубинке Буревић у Горичанима традиционално се уноси бадњак у најстарију кућу која има сачувано огњиште, али која одавно није у употреби. Иначе, ова породица у свом дворишту има још две нове и савремено опремљене куће. Када изјутра донесу бадњак, они га према старој породичној традицији прислањају на најстарију кућу. Остале обредне радње, као што су уношење сламе, посипање ораха, бомбона и сувог воћа, као и вечера, спроводе се у најновијој кући, у коју унесу само једну мању гранчицу бадњака и којом оките икону.

Породица Раде Бешевић, такође у Горичанима, сва три донета бадњака прислања поред улазних врата старе куће где стоје читав дан. Увече бадњаке уносе један по један у нову кућу, у којој се иначе одигравала главна обредна радња. У њиховим, као и у већем броју домова села Горичани, Лазац, Качулице, Мрсаћ и Жаочани, читаве године чува се гранчица бадњака којој се придаје заштитна улога дома у којој се налази. Ова појава првобитно није имала примену, али је у новије време спонтано успостављена. Данас је у већем броју породица чачанског краја присутна гранчица бадњака која се налази у кући на видном месту, обично око иконе и има заштитну улогу и апотропејски је везана за дом у коме обитава.

Бадњак је у кућу уносио домаћин, сам или заједно са још неким од мушких чланова породице. У већини чачанских села учесници ове обредне радње су углавном деде са својим унуцима. Присутна је појава да средња генерација мушкараца изостаје из учешћа у овом обреду. Деца су уочи Божића привилегованија и тада им је много више допуштено. На основу ове појаве лако је објаснити њихово доминантно место у божићном церемонијалу, као и у самој обредној радњи ритуалног уношења бадњака у породични дом. И даље је, свакако, сачувана и присутна пракса традиционалног поштовања најстарије

мушке главе у кући. Уколико се на Бадње вече уносе три бадњака или се један исти сече на три дела, уноси га домаћин тако што се за сваки од њих мора поново вратити. Често му помажу остали мушки чланови породице, тако што истовремено за њим унесу остале бадњаке или његове делове. На бадњак, као и лица која га уносе домаћица баца из сита најразноврсније плодове житарица и ораха. Првобитно се бадњак уносио са рукавицама на рукама, док се до данас ова појава код већине испитаника изгубила.

За разлику од села чачанске општине која гравитирају ка Ибарској магистралу, где се доноси само један бадњак, у селима која се налазе на потезу такозваног старог пута Чачак-Краљево присутна је појава магијске употребе три бадњака. У Горачићима, Качулицама, Заблаћу и Слатини сва три бадњака се уносе на Бадње вече – најпре један, па други и на крају трећи. У зависности од броја мушких глава у кући, среће се појава да све бадњаке уноси једна особа, тако што ће се уз понављање церемонијала враћати и увек уносити по један бадњак. Некада сваки бадњак унесе различита особа. У било ком облику, обредна основа је увек иста. Лице које уноси бадњак дозива домаћина и укућане речима: „Домаћине има ли кога”. У већини чачанских села се одговарало: „Има, има, а са тобом још више”. Сви су у глас благосиљали Бадње вече и Божић.

Уколико је породична традиција налагала доношење само једног бадњака, домаћин је тај бадњак секао на три дела, почевши од стабла на горе, према лиснатом делу. И у том случају церемонијал уношења бадњака се понављао три пута, уз сличне обредне речи и обредно даривање. У породици Миша Чакаревића из Котраже присутна је обредна пракса доношења једног бадњака, којег је домаћин „кратио” на неколико делова, и сваки од њих намењујући различитој врсти стоке. Слично је било и у Белици, само што се намењивање бадњака стоци до данас изгубило. На неколико делова се секао бадњак и у Брђанима, Прислоници и Соколићима, а након тога се уносио у кућу.

У селу Горичани, у кући Богољуба Бабића, обавезно су доношена три бадњака. Први бадњак су уносили уз сличан церемонијал на Бадње вече. Други бадњак је домаћин уносио на сам Божић, непосредно пред „дизање у славу” на сам Божић, док је трећи бадњак уз поновљену обредну радњу уношен на Божији дан.

Бадњаку је у току уношења у кућу, „као демону растиња”,²² приношена жртва у виду најразноврснијих биљних, а пре свега, житних плодова. Верује се да ће од начина на који се дарује божићно дрво, зависити наредна аграрна година. Тако је само даривање, односно посипање плодовима, морало да дâ слику богатства и општег берићета. Зрна жита су се бацала увис, како би се на симболичан начин представио висок раст усева.

Пре налагања бадњака домаћин је кадио тамјаном читаву кућу, заједно са свим њеним члановима. У Горичанима, Жаочанима, као и већини околних села, домаћин је кадио читаво двориште, сву стоку, бунар и остале привредне објекте свог домаћинства.

22 | Шпиро Кулишић, *Бадњак*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 21.

Унетом бадњаку укућани су се клањали као божанству. Посебно је био свечан чин налагања бадњака на ватру. Ова обредна радња је по Шпиру Кулишићу у тесној вези са обезбеђивањем плодности на самом почетку нове аграрне сезоне.²³ Подједнако се водило рачуна да се обезбеди плодност како стоке, тако и земљорадничких култура. Ватра је имала још један веома важан и магијски одговоран задатак. Требало је на симболичан начин изазвати довољан број сунчаних дана у наредној години, што ће у сваком случају утицати на привредни успех у њој. Мирча Елијаде ову обредну радњу сматра чином рађања нове вегетације и обнављања нове године.²⁴

Пре налагања бадњака на ватру сви укућани су му прилазили и љубили га, кадили и мазали медом или посипали шећером. Обраћали су му се као живом, натприродном бићу. Испод или поред њега домаћица је стављала нешто од бадње вечере. Сматрано је да бадњак треба да вечера. Обавезно су бадњак даривали хлебом и сољу. Некада су поред огњишта стављали пшеницу, као жртву самом бадњаку. Бадњак је поливан вином. Оваква појава задржала се још увек у селима Жаочани, Качулице, Горичани, Слатина, Вапа, Виљуша.

У Горичанима, када се заврши вечера, ђаци на крај бадњака који још није изгорео ставе хлеб и со, узму књигу и нешто наглас из ње прочитају. Ова магијска радња се спроводи из веровања да ће ђаци наредне године имати успеха у учењу. Такође, у Горичанима придају велику заштитну улогу угарку од бадњака. Њега стављају за рог од куће у жељи да он својом магијском снагом контакта са ватром штити читаву кућу од сваког зла и болести. Следећег Божића угарак може изгорети до краја, јер ће га заменити нови.

Бадњак се стављао на ватру тако да му дебљи крај буде окренут према западној страни, а некада и главним улазним вратима.²⁵ У неким чачанским селима (Остра, Мојсиње, Бечањ) полагају бадњака у току налагања на ватру још увек обраћају пажњу. Већем броју испитаника познато је ово обредно правило, али га не спроводе због осавременењених услова становања. Неки од њих у току спровођења церемонијала говори како је то некада било, или како би било правилно поставити бадњак.

Бадњаку на огњишту сви присутни у обреду придавали су натприродна својства, опходећи се као према божанству. Бадњак су посипали пшеницом и другим житом, вином, мазали медом, шећером. Укућани су га даривали најразличитијим даровима. Поред хлеба и соли, често се испод бадњака стављало свега од бадње вечере. Душан Бандић је забележио да су у источној Србији на бадњаку правили рупу и у њу сипали вино, масло или мед.²⁶ У Жаочанима и Слатини бадњак су даривали хлебом и сољу. Љубили су бадњак, изговарајући магијске речи: „Ја љубим бадњак, а крава теле, овца јагње, крмача прасе”. Исхрана бадњака се спроводила на различите начине и разликовала се не само

23 | Шпиро Кулишић, *Из старе српске религије*, Београд, 1970, стр. 43.

24 | Mirca Elijade, *Patterns in Comparative Religion*, New York, 1974, str. 323.

25 | Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 296.

од села до села, већ и од породице до породице. Бадњак се целивао, а преко њега су се сви укућани међу собом љубили.

Док бадњак гори, сви укућани су морали бити будни. Честа је била појава да је најстарији члан домаћинства или домаћин остајао будан целе ноћи да бди над бадњаком. Тако је од речи *бдети* обредно дрво бадњак, без обзира која се врста дрвета употребљавала у обреду, добио име. Још увек је у неким драгачевским селима присутна појава да домаћин остаје будан целе ноћи, све док бадњак не изгори. Присутна је појава да мушки чланови породице на смену дежурају поред бадњака. У Мрсаћу је три дана непрекидно горела ватра на којој је по мало догоревао бадњак.

Имајући у виду да је дрво бадњака представљало божанско биће, оно је на Бадње вече морало ритуално умрети да би се поново родило. Овакво веровање је у тесној вези са реинкарнацијом по којој и после смрти настаје нови живот. Тренутак прегоревања бадњака је сматран веома важним, али исто тако и критичним. Угарцима и пепелу у народној традицији одувек се придавала заштитна магијска функција. Пепео је у сваком случају имао исту особину и својства као и само дрвце бадњака. Он се посипао по њиви и воћњаку, а у селу Трнава се посипао у круг око стаја за стоку, када је извршилац ове радње желео да направи заштитни магијски круг од злих и негативних сила. Сматра се да је све што се налази у кругу заштићено. Пепео од бадњака је ту заштиту чинио многоструко јачом и делотворнијом. У Жаочанима и Качулицама су се угарцима писали крстићи по стаблима воћа.

Божићна слама

Слама, као веома значајан обредни реквизит, у народну традицију ушла је захваљујући чињеници да је тек рођени Христ најпре стављен у сламу. Ипак, порекло овог обичаја је много старије од хришћанства и вуче корене из давних паганских времена. Култ жита је од велике важности што је употреба сламе нашла значајно место у божићним обредима. Символ успешне жетве у наредној години огледао се у слами којој је у ритуалу требало указати почаст.

Слама се у кућу уносила када и бадњак. Сматрано је да се уношењем сламе „уноси Божић”.²⁷ У српској народној традицији одувек је било незамисливо да се без сламе дочека Божић. Некада се уносила велика количина сламе и растурала по читавој кући. Чин уношења сламе био је веома радостан догађај за све укућане, али за децу највише. Слама се уносила у цаку или везана конопцем. Није тачно одређено ко уноси сламу. У неким местима је то домаћин, а у другим домаћица. По Вуку Караџићу, сламу на Бадње вече уноси домаћица, односно најстарија жена у кући. По слами је разбацивала орахе, опонашајући звук квочке. Деца су трчала за њом и, пијучући као пилићи, скупљала орахе. У

26 | Исто, стр. 297.

27 | Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, стр. 86.

већини чачанских села временом су уз орахе придодате и суве шљиве, бомбоне, па и новац. У Ерчегама (Ивањица) све до данас је сачуван обичај бацања ораха унакрст у сва четири ћошка куће.

Божихна слама садржи изражену демонску снагу. У изворном облику и слама се, исто као и бадњак, уносила и просипала у рукавицама. Сви укућани, а посебно деца, су одмах након уношења сламе у кућу долазили у контакт са њом. На тај начин су сви учесници у обреду настојали да се контактом са сламом што пре пренесе њено магијско деловање на људе. Божихна слама је имала и улогу да своју плодотворну особину пренесе на лица која су на Бадњој вечери у контакту са њом.

У Поповом Пољу за кићење куће и просипање божихне сламе се каже „гобињати”.²⁸ Ако се има у виду да *гобино* на старословенском језику значи *род* или *усеви*, јасно је да се од божихне сламе очекује да своју плодотворну особину пренесе и на усеве које ће се у наредној аграрној години гајити домаћинство које спроводи обред. Веома је свеже сећање у многим местима Моравичког округа да су након вечере сви укућани легали да спавају на сламу која се налазила на поду куће. Сви су се окретали ка истоку, како би и снагу младог сунца придобили у остварењу замисли и планова сетве у наредном периоду. Окретање укућана на једну страну имало је за задатак да магијским путем изазове да се житарице на њиховим њивама повијају на једну страну. У неким породицама драгачевског и ивањичког краја ова појава је спорадично и симболично присутна и данас. Тако у селима Луке, Девићи, Ковиле и Ерчеге укућани након вечере легну на сламу само на неколико минута, колико да задовоље обредну форму. Обично кажу да се „тако ваља због жита”.

На сламу се у изворном облику простирала врећа, у неким селима чак од брашна, а у новије време столњак. Ту се постављала вечера. Укућани су седели и јели на поду. У Остри се до шездесетих година прошлог века вечерало на поду. Временом се ова обредна пракса у већини породица изгубила, али се још увек спорадично задржала или, пак у последњој деценији поново обновила.

Данас се у већини случајева слама ставља испод стола, а често се не растура по кући, већ само стоји у цаку. У Мрчајевцима, Мојсињу, Бечњу сматрају да је и на овај начин задовољена магијска форма сламе, која се из практичних разлога не растура по кући. Неко сламу проспе само по столу, а преко ње стави столњак, док други сламом задовољавају естетску и свечану форму, стављајући је преко столњака на коме се сервира вечера. У Брђанима се слама ставља на сто преко тежаног чаршава који у овом случају постаје обредни реквизит и задовољава форму сличности са врећом. У Остри се слама уносила у цаку од брашна, што је имајући у виду спој брашна и сламе, имало изразити магијски карактер, који је својом снагом имао задатак да изазове добру жетву у наступајућој аграрној години.

Божихној слами, као и предметима који су били у контакту са њом, приписивана су снажна магијска својства. Тако је конопац у коме је била

28 | Шпиро Кулишић, *Божихна слама*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 51.

везана слама имао значајну примену у обредним радњама. Веровало се да сам круг у коме је била слама симболично може представљати заједништво. Из тог конопца је сутрадан домаћица хранила живину како би носиле јаја на једном месту. У Горичанима су на Божић поједине породице храниле кокошке из круга од конопца онолико пута у току дана колико су месеци у години желеле да им кокошке носе јаја. Храњење кокошки из конопца је присутно све до данас у селу Луке (Ивањица). У Котражи се трећег дана чистила кућа и прикупљено жито заједно са сламом сипало у круг од конопца, како би се у њему скупиле све кокошке.

Божићна слама се заједно са мрвама од вечере износила птицама. Том приликом се у Самаилама изговарало: „Ово је птицама храна за годину дана”. Давање божићних мрва птицама представљало је својеврсно приношење жртве птицама, како би се одбровољиле и како не би током године нападале летину и чиниле штету. У породици Бабић изводе сличну обредну радњу, с тим што се мрве морају пренети преко неког пута и тамо, уз изговарање сличних магијских речи, бацити птицама. У овом случају пут представља граничну линију коју у магијском смислу птице не би смеле да пређу.

Трећег дана Божића се износила слама из куће. Стављала се у њиве, на калеме, на пчелињак и у гнезда. У Мрсаћу и Горичанима је ваљало оставити мало сламе у кући, када јој је заједно са гранчицом бадњака придавана заштитна улога. Божићна слама је у Горичанима и Мрсаћу имала заштитну улогу против града. Када би претила опасност да град нанесе штету усевима домаћин би износио божићну сламу и са њом, обилазио у круг своје имање. Милунка Димитријевић наводи пример да је Љубиша Митровић увек пред опасност од града носио сламу око свог имања и да никада није имао никакве штете, без обзира што су њиве око њега бивале опустошене.

Божић

Божић је највећи хришћански празник и посвећен је рођењу Исуса Христа. Овај велики догађај има за целокупну људску цивилизацију двоструку важност – као зачетак нове вере хришћанства, што има религиозни значај, и зачетак новог рачунања времена, односно Нове ере, што је имало велики историјски значај. Дакле, датум рођења Богочовека од светског је значаја, те су по њему и нехришћани, ради лакше и једноставније комуникације са светом, прихватили јединствен календар по коме све до данас рачунају време.

Као што и народна пословица каже, „не раздвајају се као Бадњи дан и Божић”, мислећи на особе које су стално заједно и који су добри и верни другови, тако је и Божић увек после Бадњег дана. Празник Христовог рођења се обележава од IV века. Одлуком Никејског сабора 325. године састављен је црквени календар за хришћане по коме је за Христов рођендан одређен 25. децембар. Све до тада, датум Христовог рођења је померан, а није ни посебно

обележаван. Већег значаја је у делу источних хришћанских земаља имао датум посвећен дану Христовог крштења у реци Јордану.

Хришћанска црква није случајно одабрала и установила као датум Христовог рођења 25. децембар – дан када се у старом Риму славио дан такозваног „непобеђеног сунца”. Светковање „сатурналија” у то време је одржавано од 17. до 25. децембра, у периоду који се поклапа са зимском солстицијом, односно зимском краткодневницом, 22. децембра. Тог дана је сунце најслабије, а ноћ најдужа. Већ наредних дана сунце лагано добија на снази, а дани постепено постају дужи. Ова астрономска чињеница је имала огромног значаја за човека и његов живот у природи, као и опстанак у датом окружењу. Овај „гранични”²⁹ период је имао изузетан значај за човека, а хришћанска заједница га је прихватила, модификовала и заоденула својим религиозним рухом.

Према црквеном учењу, за Божић се прославља успомена на Христово рођење, која се у контексту народних веровања обележава у паганском духу. Сеча бадњака и његово налагање на ватру, приношење жртве у жити и хлебу, клање божићне печенице, као људски или животињски полагеник, основни су елементи којима се обележава Христово рођење, а који имају веома дугу народну традицију, далеко старију од саме хришћанске религије. Душан Бандић је бележио да су божићни празници посвећени Христовом рођењу, а да их је народ прослављао на начин који је тешко окарактерисати као хришћански.³⁰ Народ је Божић доживљавао као граничну линију између старог и новог, верујући да се баш тада одлучује судбина у наредном периоду. Отуда су многе магијске радње биле инспирисане жељом да се обезбеди срећа у периоду који долази.

Божић је највећи празник, или како многи свештеници и верници често кажу „празник над празницима”. М. Мијатовић је Божић називао „царем празника”.³¹ У Мрсаћу и Горичанима кажу: „Божићу се радује и птица на грани”. Бјелокосић је забележио да је Божић „најсветлији” дан у години³², вероватно имајући на уму значење самог празника, његову бескрајно дубоку повезаност са природним појавама, као и богатство обичајно-магијских радњи, које видно доминирају. Божић цела кућа „дочекује на ногама”.³³

У неким крајевима Божић се назива и старим именом за зимску групу празника „Коледо”, који се задржао у називу коледарских песама и поворки.³⁴ Вук Караџић је бележио многе коледарске песме које су у својој основи имале

29 Весна Марјановић, *Водич кроз колекцију предмета уз божићне обичаје*, Београд, 2003, стр. 17.

30 Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 295.

31 Ст. М. Мијатовић, *Обичаји народа српског*, у: *Српски етнографски зборник*, књ. 7, Београд, 1907, стр. 121.

32 Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*, [б. м.], [б. г.], стр. 92.

33 Јеремија М. Павловић, *Живот и обичаји народни*, књ. XII, Београд, 1921, стр. 92.

34 Петар Костић, *Годишњи обичаји у околини Зајечара*, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 42, [б. м.], [б. г.], Београд, 1978, стр. 403.

магијску улогу у изазивању среће, здравља и напретка.³⁵ Обичај обредних поворки у време божићних празника се у чачанском крају изгубио.

Зимска солстиција представља време када сунце почиње да јача. Необразован човек у далекој прошлости ову појаву је посматрао као велику тајну и непознаницу. Једино што је могао да учини биле су неке магијске радње за чије је објашњење користио сопствена схватања и схватања припадника своје групе. Човек је својом активношћу настојао да утиче на природне појаве и њихове законе прилагоди сопственим потребама. Његов ум је рационалном појавом или радњом подразумевао само „властиту асоцијацију”.³⁶ О паљењу обредних ватри као делу имитативне магије у далекој старини бележио је Петар Ж. Петровић.³⁷ Слободан Зечевић тврди да су Словени овај обичај донели још из своје прапостојбине³⁸, што се уклапа са Фрејзеровим подацима да је паљење обредних ватри било познато код народа Данске, Немачке, Норвешке, Француске, Енглеске, Шпаније, Белгије, Грчке.³⁹

Дуги низ векова Божић је код хришћанских народа представљао колективни празник. Светковао се у оквирима једне етничке групе, када су бројни појединци учествовали у обредним радњама, доказујући на тај начин своју припадност. Касније, отприлике три до четири века уназад, светковање Божића у великим групама постепено се пресељава у задружне, а потом и у породичне оквире. Данас је Божић најсвечанији и најрадоснији празник за сваку породицу, а начин спровођења низа обредних радњи део је усменог предања саме породице. Наша народна традиција је одувек неговала чување и преношење породичних, братствених или племенских предања,⁴⁰ што је у многome допринело очувању богатог културног наслеђа везаног за божићна светковања.

На Божић је цела породица била на окупу око празничне трпезе. Обавезно се палила свећа, читала молитва, а укућани кадили тамјаном. Често се у чачанским селима у току „дизања у славу” може чути да неко од укућана изговара: „Ко подиже ову славу на данашњи дан, помогла му слава божја и данашњи дан”.

На Божић су сви чланови породице устајали рано. Од овог правила нису била изузета ни мала деца. Требало је у раним јутарњим сатима спровести низ магијских радњи од којих су сви укућани очекивали позитивно дејство. Пуцало се из оружја како би се што звучније огласило рођење. Пошто се целе ноћи ватра није гасила, требало је ближе жару привући неизгореле делове бадњака. Требало је отићи по воду, даривати извор, умесити чесницу и припремити богату

35 Вук Стефановић Караџић, *Етнографски списи*, Београд, 1972, стр. 156-165.

36 Franc Boas, *Um primitivnog čoveka*, Београд, 1982, стр. 274.

37 Петар Ж. Петровић, *Лила, олалија и сродни обичаји*, *Гласник Етнографског музеја II*, Београд, 1927, стр. 14-17.

38 Слободан Зечевић, *Митови наших народних веровања о летњој солстицији*, *Гласник Етнографског музеја 33*, Београд, 1970, стр. 31.

39 Џејмс Фрејзер, *Златна грана*, Београд, 1937, стр. 740-743.

40 Edit Petrović, *Porodična predanja kao faktor očuvanja tradicije*, *Etnoantropološki problemi*, sv. 4, Београд, 1989, стр. 97.

божићну трпезу. Неко од укућана је одлазио у цркву на јутрење и литургију. Укућани су са нестрпљењем очекивали положајника, док је неко од њих одлазио да „полази” неки други дом.

Многи су ранили како би започели разне послове. Наиме, Божић је једини празник у години на који је на основу народног веровања било не само дозвољено, већ и препоручљиво радити. Деца која иду у школу узмају књигу и понешто прочитају, верујући да ће током наредне године радо учити и да ће имати успеха у школи.

У селу Остра се на Божић веома рано усатаје (3-4 сата). Тада се прво одлази стоци која се најпре соли, а потом се узме највећи обруч од каце који се стави на врата штале, како би сва стока прошла кроз њега. У овом случају је изражено позитивно дејство круга по коме је све оно што је у њему заштићено од негативних сила и болести. Након провлачења стоке кроз обруч, домаћин је узимао пушку и пуцао преко штале, изговарајући следеће магијске речи: „Како чинилице стигле ово моје зрно, тако и наудиле мојој стоци”.

На Божић су се у већини чачанских села први пут упрезали млади волови са циљем да добро и послушно обављају послове на земљи. У неким породицама се и данас на Божић започиње орање, како би се магијско дејство Божића пренело на плодност њиве. Уколико је неко намеравао да у наредној години гради кућу или неки други привредни објекат, симболично је започињао нешто од радова везаних за будућу грађевину.

Веровање да се ваља започети од сваког посла по мало посебно су поштовале жене. Ткаље су започињале са ткањем, што је сматрано једним од најважнијих послова женске домаће радиности. Почињало се и са плетењем, предењем, везом, шивењем, па и мешењем. Сматра се да ће се сваки посао започет на Божић са лакоћом и великим успехом обављати током читаве године.

Магијско веровање у успех сваког започетог посла се са несмањеним значајем одржао све до данашњих дана, подједнако у сеоској и градској средини. Може се чак рећи и да је овакво схватање последњих неколико година добило већи значај и снагу. Тако данас многа приватна предузећа иду у другу крајност. У нади да ће у наредној години њихова фирма постићи велики пословни успех, многи власници захтевају од својих радника да на Божић дођу на посао и раде по неколико сати.

Одувек се у српској традиционалној култури сматрало да се „ваља” на Божић „поновити”. Имућније куће су куповале комплетна одела за све чланове породице, док су они са слабијим материјалним стањем сваком куповали по један одевни предмет. У оба случаја обичај се више односио на децу и она су у том погледу била привилегованија. Обичај се одржао све до данашњих дана. Поред куповине или кућне израде одевних предмета, у чачанском крају се водило рачуна да се на Божић и „кућа понови”, односно да се набави нешто ново од покућства или посуђа. Ово магијско веровање је требало да утиче да се започета набавка нових ствари настави и током наредне године. Постоје породице у самом граду које „нипошто не би пропустиле Божић без неке новине”.

На Бадње вече или рано на Божић било је обавезно ритуално купање свих чланова домаћинства. Требало је чист и уредан дочекати Христово рођење. У Слатини су сва деца након купања облачила нова одећа и тако чиста легала у сламу на којој су преспавали целу ноћ.

Божићне ватре

Имајући у виду да је сунце „извор живота”⁴¹, оно је одувек било у центру пажње свих људских цивилизација и њихових религија. Због тога се реч *сунце* веома често пише великим почетним словом, без обзира на постојећа граматичка правила. Сунцу се у српској митологији, осим за време божићних празника, придавала велика магијска моћ и у обредним радњама посвећеним Ивањдану и Петровдану. Свакако да је сунце имало великог значаја како у зимској, тако и у летњој солстицији, када су учесници магијских радњи везаних за ове празнике настојали да помогну у свим „критичним” моментима, било да је сунце најслабије или најјаче.

За обредне радње чији је циљ да се изазове што већа и благотворнија сунчева снага карактеристично је паљење обредних ватри, када се њена топлотна енергија жели пренети на сунце. Ова појава није карактеристична само код Срба, већ и код осталих словенских и других индоевропских народа.

Укорењено схватање на широком географском простору, по коме је сунце у самој „жижи животног обнављања и да се стално враћа у облику младог месеца”⁴² од великог је значаја у току обележавања божићних празника и код српског народа. И Слободан Зечевић је тврдио да су многа народна веровања, надживевши паганску епоху, везана за поједине хришћанске свеце, иако некада немају никакве везе са њима. Тако обредни елементи продужавају свој живот и кроз хришћанску еру.⁴³ Реч је о великој симбиози паганских схватања и хришћанског учења. Готово да се са сигурношћу може рећи да су божићни празници највештије прекрили паганске елементе велом хришћанства, дајући му особине најсвечанијег и најлепшег празника.

Божићне ватре су имале у магијском погледу веома важну улогу. Снага пламена је на основу симпатичке магије требала да помогне младом сунцу да добије снагу и да у наредном периоду буде што више сунчаних дана, што је у аграрном смислу имало великог значаја. Такву улогу је имало прастаро паљење обредних ватри на главним сеоским и градским трговима. Веровало се да ће снага и величина ватре подстицајно деловати на сунце. Обичај паљења ватри се

41 | Због тога је у нашем народу укорењена свест о великом греху псовања сунца или било каквог другог скрнављења. У црквеним књигама реч *сунце* се пише великим почетним словом.

42 | Весна Марјановић, *Водич кроз колекцију предмета уз божићне обичаје*, Београд, 2003, стр. 17.

43 | Слободан Зечевић, *Мотиви наших народних веровања о летњој солстицији*, *Гласник Етнографског музеја* 33, Београд, 1970, стр. 29.

пренео и на породице, заједно са преласком светковања Божића са колективних у породичне оквира. Петар Костић наводи обичај по коме су у источној Србији некада за сваког члана породице паљене посебне ватре⁴⁴ у чему се свакако огледа дубоко укореењено народно схватање о њеној огромној чистиљачкој снази.

Налагање бадњака и стварање великог пламена царањем имало је слична магијска својства. У другој половини прошлог века у потпуности је изостао обичај паљења колективних ватри, да би се последњих десетак година поново обновио у готово свим црквеним портама. Верници у великом броју присуствују налагању колективног бадњака, настојећи да царају ватру бадњаком. Присутно је веровање у позитивну магијску снагу пламена на коме гори бадњак. Данас како у сеоским срединама, тако и у самом граду, верници након налагања колективног бадњака одлазе својим кућама како би сличну магијску радњу обавили у кругу своје породице.

Пре Другог светског рата и војници чачанских касарни су секли бадњак и у поподневним сатима заједно са својим старешинама га налагали на полигону.

Последњих десетак година руководство чачанске општине је поново успоставило готово заборављену обичајну праксу. Заједно са грађанима одлазе у шуму по бадњак. Сваке године мењају локацију како би сва села у општини била подједнако заступљена. У сечу бадњака одлази у раним јутарњим сатима председник општине заједно са својим сарадницима. Са њима одлази и свештеник који ће на лицу места благословити обредну радњу сече бадњака. Осим бадњака намењеног згради Општине Чачак, тог дана се секу и бадњаци који ће бити налагани у свим црквама града Чачка. Изабрани бадњак за општину сече председник, док остали сарадници и грађани помажу око његовог транспорта. Бадњак се доноси и ставља испред главних улазних врата у општину. Од пре неколико година секу се два бадњака, од којих један остаје испред улазних врата општине, док други односе у порту цркве Светог Вазнесења и колективно га пале, заједно са свештенством и многобројним верницима. Ова обредна радња је променом локалне власти наишла на видно одушевљење грађана.

Осим снаге пламена наложеног бадњака, у божићном церемонијалу снагу су имали и други облици ватре. У Слатини је постојао обичај који се спроводио рано на Божић. Домаћица би изгрнула један угарак од бадњака, тако да су сва деца пролазила између њега и пламена ватре са огњишта. Том приликом су изговарали:

„У ватри бисмо, не изгоресмо,
У болести бисмо не боловасмо”.

Познато је да ватра има јако лустративно дејство, тако да се од ње очекивала заштитна улога здравља деце.

У чачанском, драгачевском и горњомилановачком крају спроводио се обичај да се стока протера између две упаљене свеће и отворених гребенова, као

44 | Петар Костић, *Годишњи обичаји, Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1993, стр. 231.

мера заштите од вукова и очувања здравља.⁴⁵ Такође су ради општег напретка стоку кадили тамјаном.

У селу Ерчеге постојао је обичај да се уочи Божића дозивају укућани преко огњишта. Једни су питали: „Шта радиш”, док су други одговарали: „Печемо орлу крила да не краде моје кокошке”. Овом обредном радњом желео се придобити пламен, као заштита од штетног деловања птица грабљивица.

У Жаочанима су на Бадње вече проводили стоку поред упаљене свеће и запаљеног тамјана. Ова обредна радња је имала улогу очишћења животиња како од болести, тако и од злих негативних сила. У драгачевском крају некада је било присутно паљење велике ватре у непосредној близини улазних врата у стаје.

Божићна вода

Традиционална народна култура је води на ширем географском простору придавала посебну важност. Рано изјутра на Божић домаћин, чешће домаћица, је одлазила на извор. Требало је што раније у кућу унети нову, неначету, односно јаковну воду којом ће се умити сви чланови домаћинства и са којом ће се поткувати чесница. Ова обредна пракса је била посебно важна код оних становника који су користили заједнички извор са још неким породицама. У том случају се по воду ишло веома рано, па чак одмах после поноћи, јер се веровало у позитивна магијска својства божићне воде само у случају ако је „неначета”.

По воду се одлазило и са њом враћало кући ћутке, а извршилац ове обредне радње је правило поштовао. Постојао је и табу окретања или одазивања.

Када дође на извор или бунар, лице одређено за ову обредну радњу обраћа се води као и сваком људском, па чак и божанском бићу. Обавезно се води честита Божић уз речи: „Христос се роди”. Извор се даривао разним врстама жита, што је и био знак распознавања да је неко већ „полазио” воду. Жито се сипало око извора у круг, што је самој води у њему пружало магијска и заштитна својства. Бунар се кити босиоком, цветном биљком која сама по себи садржи благотворне особине.

Ако је вода захватана из бунара, водило се рачуна да кофа буде што је могуће пунија, како би наредна година била пуна родом и берићетом. Појава даривања бунарске воде јабуком коју је забележила Мила Босић⁴⁶, није карактеристична за чачански крај.

Обасипање извора житом Шпиро Кулишић тумачи приношењем жртве раније преминулим прецима.⁴⁷ Верује се да ће се панспермијом одобровољити

45 | Петар костић, *Годишњи обичаји у Драгачеву, околини Чачка и Горњег Милановца, Зборник Етнографског музеј бр. 60*, Београд, 1996, стр. 29.

46 | Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, стр. 132.

47 | Шпиро Кулишић, *Чесница, у: Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 460.

преци који, по паганском веровању, обитавају у самом извору. Снагу ове обредне радње појачава и чињеница да се одлазак по воду и њено даривање морају обавити пре изласка сунца. Сматра се да душе преминулих предака могу у великој мери помоћи да усеви добро роде, па се због тога на бунару и њима приносила жртва. Од осталих демонских бића човек је одувек осећао страх и неизвесност, па је настојао да даривањем његовог станишта, у овом случају извора, умилостиви и „склопи савез”.

Лице које је донело воду укућани дочекују обасипањем свакојаким житом. Том приликом је домаћица изговарала речи које су исказивале жељу множења свих врста стоке и богату летину. Сви укућани су се, након одвајања извесне количине воде за чесницу, умивали редом по старијству. У Мрсаћу је за ту прилику домаћица обавезно начињала нови пешкир са којим су се брисали сви укућани. Стављање црвене јабуке у суд са тек донетом водом, заједно са струком босиока, било је спорадично присутно у Горичанима, Петници, Жаочанима, Мрчајевцима и Остри. Том водом су се умивала деца да би била здрава и румена као јабука. У Цагањама и Пријевору су у воду за умивање стављали челични нож, како би снагом метала и његове оштрице одагнао и пресекли све чини које би могле наудити здрављу укућана. Касније се јабука секла на онолико делова колико је деце у кући и давана им је да је ради здравља поједу.

Обредна радња доношења божићне воде била је распрострањена у многим крајевима Србије. Појава има веома дубоке корене и има везе са култом воде и обожавања свих натприродних бића која у њој обитавају. Очито је да су Срби ову обредну праксу у нешто измењеном изворном облику донели још из своје прапостојбине, тим пре што је позната чињеница да је доношење воде рано на Божић било присутно код свих Словена.

Данас се захваљујући осавремењеним условима живота, овај обред доношења јаковне воде у великој мери изгубио. Код већине испитаника су обредне радње око божићне воде сачуване су у сећањима, али се данас углавном не спроводе или се спроводе у измењеном и редукованом облику. Знајући да готово свако домаћинство како у граду тако и у селу, има уведено воду у кући, јасно је да је овај обред пртрпео велике измене. У највећем броју случајева вода за чесницу се сипала из кухињске славине. Многи бунари се више не користе, због чега изостаје захватање јаковне воде и даривање и кићење бунара.

Ипак, у неким сеоским породицама у Горачићима, Вапи, Мрсаћу, Качулицама, Остри, Прељини, Мрчајевцима и другим и даље се на Божић спроводе карактеристичне обредне радње везане за бунаре. Без обзира што се вода из њих слабије користи, домаћица га рано на Божић дарује житом и кити босиоком. Уколико је вода у њему исправна за људску употребу, она ће захватити пуну кофу воде из које ће издвојити део за чесницу. Некада се рано на Божић обаве обредномагијске радње са бунаром и другим привредним зградама домаћинства, али се вода за чесницу захвата у кући, где се и сви укућани умивају.

Чесница

Главни обредни хлеб који се спрема и једе на Божић за време ручка је *чесница*. Овај обичај је веома присутан све до данашњих дана. У изворном облику српске традиционалне културе поред чеснице су постојали и неки други обредни хлебови који су се употребљавали у магијске и ритуалне сврхе на сам Божић. Ти хлебови су били посвећени њивама, воћњацима и животињама и симболично су представљали усеве. Колач је даван оној животињи којој је и посвећен да га поједе. Тако се вршило „крмљење” стоке. Некада се за сваког члана породице месио посебан колач, а међусобно су се разликовали у зависности од тога да ли су посвећени мушком или женском члану домаћинства. Некада су колачи били посвећени и различитим занимањима људи-учесника самог обреда. Сви ови хлебови имају магијску примену у обреду и од њих се очекује плодотворно деловање на усеве, људе, као и на њихова занимања.

Према народном веровању, у чесници се налази дух жита. Шпиро Кулишић овакво схватање објашњава обредном радњом у којој се чесница некада месила од брашна добијеног од последњег снопа жита.⁴⁸ У митологији је познато да последњи сноп жита има улогу „новог жита”, чији је задатак да својим магијским деловањем обезбеди добар род жита и у наредној години. Обичај да се чесница меси брашном из последњег класа пшенице јасно указује да се дух жита у божићним празницима јавља у виду обредног хлеба.⁴⁹

Свакако да је у производњи најважније животне намирнице, хлебног жита, од велике важности очувати континуитет производње. Тако се слободно може рећи да чесница на божићној трпези представља нову жетву. Због тога се чесница диже у вис, како би сам тај чин на магијски начин представио висок и богат род хлебног жита.

Чесница се месила неначетом, „јакновом” водом, пре сунца захваћеној са извора, претходно дариваног семенкама најразличитијег жита. У изворном облику чесница се замесивала лесковом граном⁵⁰, коме је у овој обредној радњи придавана посебна важност. Лескова грана је као и само њено дрво у српској традиционалној култури имало најпозитивнија својства. Леска је сматрана светим дрветом, те је од контакта са њом очекивана свака срећа и напредак. Чесница се могла поткувавати и са дрвцетом од шљиве или руже.⁵¹ Након обављеног посла око припремања чеснице, лескова гранчица је и даље имала

48 Шпиро Кулишић, *Божићни хлебови*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 55.

49 Шпиро Кулишић, *Божићна печеница*, у: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. XV, Београд, 1940, стр. 29.

50 Шпиро Кулишић, *Чесница*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 461.

51 Тихомир Ђорђевић, *Природа у обредима и предању нашег народа*, Београд, 1958, стр. 126.

магијска својства. Наиме, није се смела бацити, већ је стављана у семенско жито које је намењено за сетву у наступајућој години. Лескова гранчица која је била у контакту са чесницом стављана је и испод кошница, што је само по себи, а на основу позитивних својстава и светости саме пчеле, имало посебан магијски карактер.

Имајући у виду чињеницу да чесница представља усеве, њеној припреми се одувек приступало са посебном пажњом. Настојало се да се низом обредних радњи утиче на родност свих пољопривредних култура које се намеравају произвести у наредној аграрној години. Посебан успех се очекује у узгајању хлебних намирница, па је том приликом и сама чесница сматрана видом жртве. Из тог разлога се засејавала пшеница у посуди, а тек изникла млада пшеница имала велики магијски значај на божићној трпези. Данас је овај детаљ присутан више у градској средини и има једино декоративну улогу.

Првобитно се чесница пекла под пепелом, што је у сваком случају имало везе са култом предака. Веровање да душе раније преминулих чланова породичне заједнице обитавају испод огњишта јасно указује на разлоге контакта чеснице са пепелом. Својевремено је већа количина пепела која не може да отпадне након печења чеснице била показатељ родне године. На чесницу су урезиване линије од којих је свака намењивана одређеној врсти жита. Која линија буде на себи имала највише пепела, верује се да ће у наредној години врста жита којој је намењена најбоље родити. То је био истовремено и показатељ коју врсту жита треба највише засејати.

У тесто чеснице се одувек стављају најразличитији симболи. Најпре се мисли на зрна пшенице, кукуруза, овса, јечма и ражи од чијег се присуства на божићној трпези очекује њихова добра жетва у наредном периоду. Стављање одабраног жита у тесто чеснице симболично представља њихово засејавање, па се може рећи да у овој обредној радњи сама чесница представља њиву.

Поред зрна разних житарица, у српској традиционалној култури је присутна и примена неких других симбола. Тако су у Горичанима, у тесто припремљено за чесницу, стављана парчад дрвета исечена у различитим димензијама, која су представљала кокошку, краву, бика, свињу. Као симбол за овце стављано је зрно белог пасуља. У Горичанима и Мрсаћу су у чесницу, поред семенки жита, стављали и три парченцета бадњака. Када се чесница испече и обави обредно окретање и ломљење, домаћица пронађе парчад бадњака и заједно са хлебним садржајем око њега, претходно натопљеног вином, помеша са сточном храном, посоли и да кравама да поједу на Божић. Ова обредна радња имала је задатак да обезбеди здравље, напредак и млечност крава. У горачићкој породици Бешевић нису стављали комаде бадњака у чесницу, али су део чеснице мешали са мекињама и давали свој стоци. И ова обредна радња је имала општи циљ, а то је да се стока заштити од сваке болести и злих сила и да јој се магијским путем обезбеди здравље и напредак.

У селу Луке се у чесницу стављало и парче надвратника и прага од главних улазних врата. Јасно је да ова магијска пракса има тесне везе са култом предака,

имајући у виду да душе преминулих предака обитавају и испод кућног прага. На овај се начин, применом овакве обредне радње, желео направити спој предака са главним обредним хлебом од кога се очекивала срећа и благостање. Једењем чеснице преноси се сва њена светост и чистота на особе, учеснике обреда. Од духа предака који је преко дрвцета од прага и надвратника присутан у чесници очекује се да својом снагом и љубављу према својим потомцима који „правилно” спроводе магијску радњу обезбеди напредак и сваку другу срећу.

Симбол јарма је био присутан у чесници мештана села Остре, Мојсиња, Прислонице, Соколића, Жаочана, Мрсаћа, Ласца, као и кабларских села. Јарам у чесници је имао снажну симболику, као једна од главних пољопривредних справа која је имала велику улогу у обради земље. У Остри је у чесницу стављан и симбол куће, па се верује да ће се онај који га у свом комаду пронађе понашати домаћински и да ће имати великог успеха у кључним пословима везаним за читаво домаћинство. Ова особа је по обредној пракси требала да ужива већи углед и поштовање у наредној години и да се његове идеје више уважавају.

У Горачићима се у чесницу стављало парче бадњака, које је симболично представљало крављачу.⁵² На Божић се ово дрво ситнило и заједно са делом чеснице давало кравама да га поједу са мекињама. Јасно је да је ова магијска радња имала задатак да обезбеди здравље и млечност крава, а присутна је у селу све до данашњих дана.

Некада се у чесницу стављало и парче славске свеће. Ова обредна радња била је карактеристична за ивањички крај, али се временом изобичајила. У сваком случају, славска свећа у божићном обредном хлебу имала је задатак да на магијски начин и дух свеца домаћег заштитника нађе своје делотворно место у обредима везаним за плодност поља и стоке.

Ради здравља и напретка свиња, често се у чесницу стављала и корица од печеног божићног прасета. Ова обредна пракса је била карактеристична у селима Прислоница, Прељина, Соколићи, Брђани, као и неким другим местима горњомилановачког краја. У Брђанима се, поред корице печења и металног новца, у чесницу стављало разно жито и парче бадњака.

У свим крајевима је примена обредне праксе стављања металне новчанице у тесто намењено за чесницу, веома присутна све до данашњих дана. Опште је веровање да ће у наредној години бити најсрећнији онај ко пронађе новац у чесници. Временом је, углавном у градској средини, изобичајена појава стављања разних симбола у чесницу, али се обредна пракса примене металног новца очувала све до данашњих дана. Водило се рачуна да новчаница буде беле боје, што само по себи садржи симбол здравља и чистоте. У изворном облику новчаница се стављала заједно са житарицама ради чистоте семена, али је временом овај обичај претрпео трансформацију и попримио форму опште среће и напретка за лице које га прво угледа. Некада се у неким крајевима

52 Крављача је посуда за мужу стоке, израђена од дугица дрвета, међусобно спојених дрвеним обручима. Једна од дугица на крављачи се продужава у дршку.

Србије новац из чеснице чувао заједно са житарицама, док се данас чува у кући и не троши се до наредне године, па и дуже.

Породица Радмилац из Остре је у другој половини прошлог века у чесницу стављала дукат. Познато је да су у том периоду све новчанице имале идеолошки симбол – петокраку, па нису желели да стављају „комунистичко обележје” у најсветији хлеб, чесницу. Из тог разлога је један исти дукат коришћен и више година. У Бечњу су поједине породице чувале једну стару металну новчаницу коју су традиционално, сваког Божића, стављали у чесницу.

Данас је присутна дилема од ког брашна треба умесити чесницу. Првобитна претпоставка је била да то место треба да заузме она житарица чија је производња најзаступљенија. На тај се начин у магијском смислу желела подстаћи боља родност одређене културе и општи успех у њеној производњи. Веома је често чесница прављена од комбинованог брашна, како би се свакој врсти житарице дала могућност магијског контакта са чесницом.

Чесница представља бесквасни хлеб, тако да је, без обзира на врсту брашна, треба правити без квасца. У савременим условима ово се правило делимично поштује, те се на терену среће појава да у једном месту неко за израду чеснице употребљава квасац, док се други држе традиционалних правила и квасац сматрају непотребним. Некада, као што је то данас случај у Брђанима, уместо квасца домаћица употребљава прашак за пециво, који ће у извесној мери уместо квасца утицати да обредни хлеб буде укуснији и растреситији.

Данас је у већини чачанских села заступљенија примена белог кукурузног брашна, док у градској средини доминира примена пшеничног брашна. Овај податак ипак треба схватити крајње опрезно, јер примена ове две житарице није најјасније одређена. Тако и у само једном селу једни сматрају да чесницу треба правити од пшеничног, а други од кукурузног брашна. И у ивањичким и драгачевским селима више је оних који главни божићни обредни хлеб спремају од пројиног брашна беле боје.

Чесница се украшавала различитим симболима који су, сваки за себе, имали магијски значај. Сматрало се да ће ако је чесница више накићена, у кући бити боља и кићенија срећа.⁵³ Најчешће су се на средину чеснице утискивали религиозни, а око њега магијски симболи. Чесница се још украшавала усецањем кругова чаше. Ова пракса је била позната у Брђанима, када су се након ломљења чеснице одвајали кругови који су се мешали са сточном храном и давали стоци да поједе ради здравља. На горњој кори чеснице домаћица је стављала фигуре класа жита, кокошке, краве, свиње, птице, грозда, а у новије време цвета и књиге. У зависности од привредног деловања, временом се у неким крајевима примена неких од ових симбола изгубила или потиснула у корист других. У последње време, када је основно опредељење већине становника школовање своје деце, све већу примену имају симболи од којих се очекује магијско деловање на успех у учењу. Ипак, није ретка примена симбола везаних за пољопривредне

53 Манојло Б. Кордунаш, *Божићњак, Гласник Етнографског музеја*, VI, Београд, 1931, стр. 118.

активности код оних породица које су већ одавно промениле своја занимања. Често, учесници ове обредне активности спроводе њене детаље на основу навике, не удубљујући се у њену симболику.

У новије време многе породице које су после дужег периода проведеног у атеистичком размишљању, мењају своје идеолошко гледање, прихватајући многе обредне радње на основу прича својих пријатеља и познаника или читајући и гледајући телевизију. Тако се дешава да у градској средини људи који немају никакве везе са пољопривредом стављају у чесницу симболе типичне за плодност њиве и стоке.

Некада се у чачанским селима чесница пекла на прочевљу, док то данас чине у рернама на дрва или на струју. Домаћица и данас, као и раније, будно прати чесницу док се пече, страхујући да ли ће овај веома важан посао протећи у најбољем реду. Испечена чесница се стављала у оно исто сито из кога је домаћица на Бадње вече житом даривала бадњак и сламу. У селу Горичани горња кора чеснице се мазала кајмаком тако што се он сипао у средишњи део у виду круга, а потом размазивао на све четири стране, образујући крст.

У Слатини се на чесницу која је такође стајала у сити, стављала мала свећа која се у доњем делу кружно савијала образујући постоље. Раније је ову свећу обавезно правио домаћин од свог или куповног воска. Свећа се палила у преподневним сатима док дан још напредује и горела је док се „дизало у славу”, пред почетак свечаног божићног ручка. Део чеснице у облику круга на коме је стајала свећа је даван стоци да поједу заједно са сточном храном. Извршиоци ове магијске радње су веровали да ће на тај начин обезбедити здравље и напредак стоке у години која долази.

Након кађења свих чланова породице, куће и свих других објеката у домаћинству, приступало се божићном ручку, на чијем се самом почетку проводио обред окретања и ломљења чеснице. Опште је правило да се чесница окретала три пута у круг у правцу кретања сунца, односно с лева на десно. У овој обредној радњи су учествовали сви чланови једне породице, симболишући на тај начин њено заједништво и слогу. Чесница се након окретања ломила рукама што је представљало веома важан обредни чин, који је истовремено у себи садржавао како велику дозу светости, тако и осећај шале и слободнијег понашања који се углавном завршавао смехом. Одмах се приступало потрази за магијским елементима које је домаћица сакрила у тесту чеснице. Највише су се радовали пронађеном металном новцу, верујући да ће у том случају та особа у наредној години бити најбогатија.

Божићна печеница

У српској традиционалној култури се под *божићном печеницом* одувек подразумевало прасе, ритуално заклано један или два дана пре Божића. Углавном се прасе коље односно убија или „туче” на Туциндан, а пече на Бадњи дан, односно Бадње вече. Петар Костић је забележио да је термин „тући” настао од

некадашњег обреда када су печеницу убијали ударом секире у главу.⁵⁴ Божићна печеница представља пажљиво одабраног животињског представника који ће бити жртвован вишим натприродним бићима. Она представља и животињског представника духа жита,⁵⁵ јер многи наши обичаји указују на оплодну моћ печенице која се настојала пренети на усеве. Поред прасета, за Божић кољу још и ћурку, овцу, кокошку, па и зеца. Ипак, као и у већем делу Србије, и у чачанском крају се жртвованом божићном прасету придавала посебна важност.

У хришћанској ери жртвовање је посвећено богомладенцу Исусу Христу, што је представљало својеврсну замену за поштовање и обожавање духа животиња од чије је наклоности зависио напредак домаће стоке. Временом се та наклоност преносила са животиња и на усеве, односно на целокупно домаћинство. Тако се у појединим крајевима Србије веровало да, уколико се деси да угине прасе одређено за печеницу, лоше ће родити жито, односно биће неуспешна наступајућа аграрна сезона. У неким селима ивањичког краја (Луке и Девићи) овакву су појаву сматрали веома лошим знаком не само у аграрном смислу, већ на свеукупан напредак и срећу породице.

Шпиро Кулишић наводи један прастари обичај када су у вилицу печенице стављали клип кукуруза, чија су зрна чували до пролећа и мешали са семеном.⁵⁶ Јасно је да се овом магијском радњом желео пренети дух жртвоване животиње на поља и на тај начин осигурати добар род.

У случају да се неко домаћинство интензивније бави узгојем оваца, оно ће на основу постојећих магијских правила уградити и неке новине, односно учиниће да жртвовањем једног њеног представника допринесе здрављу и напретку читавог стада. У селу Жаочани неколико породица данас из тог разлога припрема овцу за божићну печеницу.

У већини сеоских породица домаћин за божићну печеницу жртвује прасе из свог обора. Прасе се унапред одабирало и морало је бити напредно, бело и без икаквих телесних недостатака. Некада се оно боље хранило од осталих и о њему се водила посебна брига. У данашњим условима прасе за печеницу се не одређује унапред, већ његова величина зависи од бројности породице. Уколико домаћин нема своје прасе, обавезно је куповао код неког комшије или на пијаци. У селима готово да нема породице која не припрема божићну печеницу. Ово правило је донекле сачувано како у приградским насељима, тако и у самом граду. Веома често градске породице наручују у печењарама печено прасе које преузимају на Бадње вече или рано на Божић. Поједини купују ону количину печења за коју сматрају да им је довољна за свечани божићни ручак. У сваком случају, јасна је чињеница да печено месо на божићној трпези заузима централно и веома важно место.

54 | Петар Костић, *Новогодишњи обичаји у Ресави*, Гласник Етнографског музеја бр. 28-29, Београд, 1966, стр. 199.

55 | Шпиро Кулишић, *Божићна печеница*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XV, Београд, 1940, стр. 29.

56 | Шпиро Кулишић, *Божићна печеница*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 49.

У изворном облику, у селима чачанског краја печеница се није пекла у пекарама, већ уочи Божића на кућном огњишту у време налагања бадњака. Овим се желела магијска снага обредног дрвета пренети на печеницу као жртвованог животињског представника. Данас се услед осавремењених услова становања печеница не пече на огњишту, већ у пећима специјално направљеним за то или једноставно на отвореном, на ражњу. У последње време све је више оних који заклано прасе носе у професионалне печењаре и ту услугу плаћају новцем.

Некада се крви од заклане животиње придавао велики магијски карактер. Веровало се да од прикупљене крви жртвоване животиње треба умесити колач који ће се чувати током целе године и који ће се у случају болести стоке давати као лек. Овај обичај се до данас очувао у селима Жаочани и Мрсаћ. Душан Бандић наводи да се тај колач могао давати и људима у случају болести.⁵⁷ У ивањичком крају и данас крв од заклане животиње замесе са сољу и мекињама и дају стоци да поједу, сматрајући да на тај начин превентивно делују на њихово здравље. У већини других места магијска правила везана за крв животињског представника су се готово изгубила. Једино воде рачуна да крв жртвоване животиње падне на неко „чисто” место које се неће газити.

Велику магијску снагу је некада имала дрвена мотка – „ражањ”. Није се након употребе бацала, већ се чувала затакнута за рог куће или неке друге привредне зграде у дворишту. Веровало се у њену заштитну моћ од невремена. До данас се ова обичајна пракса изгубила.

Након печења, жртвованом прасету се стављала црвена јабука у уста. Желело се употребом јабуке, која по народном схватању има само позитивна својства, поспешити позитивна дејства жртвованог животињског представника.

Верује се да поједини делови божићне печенице имају већа магијска својства. Посебну улогу има глава која није никако смела бити „разглављена”.⁵⁸ Најчешће се глава у целости чувала за Нову годину, када се месо ритуално јело, а кости у целости остављале на таван када су добијале посебна магијска својства. Често се глава од печенице стављала на торове или стаје, ограде или пчелињаке, када је имала посебна магијска и заштитна својства.

Плећка печенице се остављала за Богојављење, а самој њеној кости се придавала магијска моћ. На основу њеног изгледа многи су предсказивали временске прилике у наредној години. И на основу ових магијских радњи видна је повезаност култа жртвоване животиње са житним демонима. У селима Остра, Мрчајевци, Бечањ, Мојсиње, Прислоница још увек је у појединим породицама присутна појава ритуалног једења меса са плећке од божићне печенице.

И костима од печенице су се придавала посебна магијска својства. У изворном облику кости се нису смеле растурати, да се не би „растурала стока”, већ су се скупљале на једно место и чувале до Богојављења. Након овог празника кости су се закопавале на свом имању, обично поред неке њиве. Јасно је магијско

57 | Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 303.

58 | Реч *разглавити* у народу значи одвојити горњу од доње вилице неке животиње.

значење овакве обредне радње. Наиме, од жртвоване животиње се очекивало да позитивно утиче на добар род усева у наредном периоду. У прилог оваквој тврдњи може се још додати и појава у селу Брђани, када се у чесницу стављало и парче кожице од печенице. У селима Горичани и Жаочани су сматрали да је најбоље кости закопати поред мравињака, јер се на основу јасне аналогије очекивало брзо размножавање стоке, „као мрава”.

Кости од печенице су се користиле и за нека предсказања. Тако је у селу Луке постојао обичај када су стављали кости на кућни праг и сваку од њих намењивали по једном нежењеном или неударном члану. Онда су доводили пса и пазили коју ће кост узети прву. То је значило да ће се особа којој је намењена кост прва удати или оженити. Памћење сличног обичаја очувано је и у селу Жаочани.

Веровало се да уколико у кући која спроводи божићне магијске радње има нека трудница, може се одредити пол њеног детета. Кост од божићне печенице су стављали на кућни праг када су доводили неколико паса различитог пола. Веровало се да ће новорођенче бити оног пола који пас први узме кост. Ова примена је била позната у селу Ерчеге, док су се у Девићима слична гатања обављала са комадима хлеба.

У селима чачанског краја најчешће божићну печеницу називају божи-чњачетом. У селу Остра до данас се очувао назив „пецивица”. У нашем народу је био познат још и назив „веселица”.⁵⁹ Без обзира на њен устаљени назив, улога и значај печенице су у великој мери очувани све до данас. У многим селима која својим положајем гравитирају у правцу тзв. старог пута Чачак-Краљево, не могу замислити Божић без печеног прасета. Често се међу њима може чути и констатација да никада печење није тако укусно као за Божић. Печеницом се прво вршио омршај после четрдесетодневног поста. Негде се остављало да печеницу први начне положајник, а негде је то вршио домаћин. Ова правила нису посебно везана за неку локалну територију већ су индивидуална и разликују се од куће до куће. У Самаилама се веровало, у зависности да ли прво печеницу начиње мушкарац или жена, да ће се тог пола рађати телад. Због тога се настојало да то буде домаћица, како би и телад била женска, што је једном сеоском домаћинству више и одговарало.

Божићна кокошка

У целокупном ритуалу везаном за божићне празнике значајно место имала је и кокошка. Њена улога је била двојака, како у служби животињског положајника, тако и у служби приношења жртве. И у многим селима чачанског и драгачевског краја на Божић је постојао обичај ритуалног убијања кокошке или петла. Циљ приношења овакве жртве је, у сваком случају, да се стекне

59 | Тихомир Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, Београд, 1958, стр. 125.

наклоност натприродних бића од чије милости зависи напредак стоке, пре свега живине. Овом магијском радњом је приношена жртва житним демонима.

Некада је жртвована кокошка била у служби печенице или је истовремено са печеним прасетом имала веома значајно магијско место. Стари је обичај по коме се кокошка клала рано изјутра на Божић, пекла на ражњу и читава породица ритуално јела. У Горачићима, Жаочанима, Мрчајевцима, Прислоници и Брђанима некада се кокошка клала на кућном прагу, што је имало великог значаја у култу предака, тако да је жртвована животиња имала задатак да изазове позитивну наклоност преминулих предака који обитавају испод њега. Закопавање кости божићне кокошке у мравињак је било познато у Мрсаћу, Самаилама и Горичанима и имало је задатак да магијским путем обезбеди брзо множење живине.

Кокошка се у митолошком смислу доводи у везу са култом новог жита, о чему је бележио и Шпиро Кулишић⁶⁰, називајући петла који се коље на тај дан *житним петлом*. Петао је иначе соларна птица и има апотропејски карактер.⁶¹ У неким случајевима петао је положајник у служби реинкарнираног претка. Петао је у тесној вези са покојницима и подземним силама, па се као такав употребљава у најважнијим моментима људског живота.⁶²

Не само у српској традиционалној култури, већ и у читавој култури Европе, петао је у тесној вези са духом жита. Због тога је још увек познат обичај храњења живине у кругу конопца којим је донета божићна слама на Бадње вече. Кокошке је на тај начин хранила домаћица, мада често и положајник. Веровало се да ће се на тај начин утицати да кокошке носе јаја на једном месту. Вук Караџић је у својим списима бележио о овом обичају храњења кокошки: „Како ми у скупу зобале, тако ми у скупу и носиле”.⁶³ Ипак изворни корени овог обичаја су много дубљи и у директној су вези са духом жита. Сличан обичај је био познат и у току вршења жита, када се у кругу конопца којим је био везан сноп нахрани живина.

Божићна кокошка је у директној вези са божићним прасетом. Често се печеница допуњује принетом кокошјом жртвом. Некада је био познат обичај жртвовања неке птице када се она пекла у утроби прасета. И птица је у овом обичају имала директну везу са духом жита. Сличан обичај је постојао и у селима Мрсаћ и Самаила, мада се до данас изобичајио.

Ипак, улога кокошке још увек има значајну примену у божићној митологији појединих села чачанског и драгачевског краја. У Котражи, Горачићима, Горичанима и Самаилама још увек у појединим домаћинствима пеку кокошку поред прасета. У неким селима је обавезно клање кокошке која се пекла на

60 Шпиро Кулишић, *Божићна печеница*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XV, Београд, 1940, стр. 28.

61 А. Милошевић, А. Цермановић, *Петао у хтонском култу код античких Грка и у српском народу*, Гласник Етнографског музеја XVII, Београд, 1954, стр. 107.

62 Исто, стр. 112.

63 Вук Стефановић Караџић, *Етнографски списи*, Београд, 1972, стр. 155.

истом месту где и прасе. У неким породицама у селу Горичани обавезно се клала кокошка и пекла на „шиљку”. Обичај се у нешто измењеном облику сачувао све до данашњих дана. Изостаје клање кокошке. Она се узима из замрзивача и пече у рерни са жељом да се на овај начин задовољи обредна форма. Већина каже да им је печена кокошка на разноврсној божићној трпези сувишна, али да не желе да прекрше магијска правила која су им у наслеђе оставили преци.

У истом селу постоје и они који никако не кољу кокошку на Божић, већ јој само добрим и обилним храњењем указују почаст. На Божић они често хране кокошке, од три до дванаест пута. У истом селу се верује – колико пута у току дана нахраниш кокошке, толико ће месеци у години носити јаја.

Неки (Мрсаћ, Прељина, Мрчајевци, Зеоке, Котража...) сматрају да кокошку не треба жртвовати за Божић, јер верују да је она назадна животиња. Тврдња се објашњава начином њиховог чепркања, када бацају земљу уназад. Насупрот њима, свиња има позитивне и напредне особине, самим тим што ријући она гура земљу напред, симболишући напредак.

Божићна свећа

Божићна свећа је имала веома значајну улогу у божићним празницима. Најчешће се палила на Бадње вече и на први дан Божића, за време ручка. Упаљена свећа за време божићних празника је, поред изражених магијских својстава, имала и подушни карактер. Свећа се пре паљења постављала у посуду напуњену најразличитијим зрневљем. Обично је уз свећу стајао хлеб или се она забадала у његово средиште. Магијске радње везане за божићну свећу веома су распрострањене на ширем простору на коме живе Срби. Тако је и Мила Босић бележила сличну употребу свеће у божићним ритуалима и на просторима Војводине, наводећи и појаву везивања божићне сламе гранчицом слатке јабуке или лепљења три траке теста од чеснице.⁶⁴

Свећу је како како на Бадње вече тако и на Божић, палио онај ко је уносио бадњак и сламу. Најчешће је то домаћин. Приметна је главна улога домаћина у целокупном божићном ритуалу, која је сама по себи подразумевала напредак, па и опстанак породице. Раније је свећу правио домаћин, док је данас ова појава изобичајена, тако да се свеће купују у црквеним или обичним радњама. Породице које се баве пчеларством настојале су да божићну свећу направе од воска својих пчела, желећи да на тај начин позитивно утичу на здравље и напредак свог пчелињака. Појединци су куповали восак да би од њега правили свеће. Већина учесника у божићним обредима настоји да свећу за Божић купи у цркви, сматрајући да је тада њена улога и заштитна функција делотворнија. У последње време ова је појава у чачанском крају све израженија.

У неким случајевима се за Бадње вече и за Божић палила иста свећа, док је присутна појава да то буду различите свеће. Некада се за ову прилику палила

64 | Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, стр. 143.

славска свећа. У Горачићима, Жаочанима, Мрсаћу и Качулицама су у већини случајева за Бадње вече палили једну мању свећу, која је горела за време обредне вечере. Појединци су остатак од ове свеће сутрадан, на Божић, носили када крену на литургију у цркву и ту је палили за здравље и срећу читаве породице.

Паљење свеће је праћено и кађењем тамјаном. И овај посао је у већини случајева био привилегија домаћина. Он је свећу најчешће палио шибицом. У појединим случајевима је забележена појава паљења свеће преко божићне сламе. Упаљену свећу је домаћин заједно са кадионицом из које се пушио тамјан носио по свим просторијама куће у жељи да и у њих стигне Божић. Слично је рађено и када су у питању привредне зграде, стаје за стоку и бунар.

У неким случајевима, као што је у селима Горичани и Мрсаћ, свећу за Божић је палио положајник, непосредно пре ломљења чеснице и празничног ручка. Некада је божићна свећа израђена у виду дуге траке кружног пресека. Она се савијала у круг, чинећи стабилно постоље, док се завршни део са фитиљом уздизао изнад, под правим углом. Посебно се морало водити рачуна да се почетак савијања свеће не подудари са њеним вертикалним крајем, јер се то није сматрало добрим знаком. Честа је појава да је божићна свећа једно време стајала на самој чесници и да је на тај начин позитивно утицала на магијску снагу овог обредног хлеба.

Овакав облик божићне свеће је био карактеристичан за поједине породице у селу Остра. Такође, у овом месту се помоћу свеће предсказивала срећа и будућност читаве породице. Тако, када гори свећа уочи Божића, гледа се у људске сенке које су на окупу и које присуствују Бадњој вечери. Верује се да ће онај чија се глава не види на сенци, умрети до наредног Божића. Видосав Радмилац из овог села тврди да је сведок једног таквог предсказања, које се касније и обистинило.

Велика се пажња посвећивала гашењу божићне свеће. Опште је веровање да свећу не треба гасити дувањем како не би угасили, „одували” срећу из куће. Најчешће се свећа гасила капима вина из пуне чаше, како би кућа у наредном периоду била пуна. Није редак случај да се свећа гасила прстима. У неким чачанским селима (Брђани, Прељина, Соколићи, Мрчајевци..) свећа се гасила сипањем зрна пшенице на њу. По томе колико се зрна ухвати по ободима свеће прогнозирано се колико ће наредна жетва бити богата и успешна. Сличну појаву бележи и Мила Босић у неким деловима Војводине.⁶⁵

У селу Слатина је донедавно постојао обичај по коме су се у многим породицама уочи Божића уводиле краве у шталу поред упаљене свеће, чију је магијску и заштитну моћ појачавао и упаљен тамјан са друге стране. Веровало се да ће се овим чином очишћења заштитити стока од болести и дејства негативних сила, односно од „злог народа”.

Чистилачку снагу упаљене свеће за време божићног ручка допуњавала је употреба вина истовремено распоређеног у три чаше, која је церемонијалу давала веома значајан и незаменљив хришћански карактер.

Положајник

Једно од централних места божићног церемонијала заузима *положајник*, најчешће особа мушког пола, пријатељски наклоњена дому кога у раним сатима на Божић полази. У српској традиционалној култури од великог је значаја да положајник буде здрава, јака и напредна особа, како би снагом својих позитивних особина утицала на дом у који долази. Изузетно, положајник може да буде и особа женског пола, најчешће девојка или жена за коју се сматра да је срећна. Није редак случај, поготово у изворном облику, да је положајник био животиња, најчешће во.

Положајник се још назива и полазник, полазеник, а Весна Марјановић наводи још и „радован”.⁶⁶ Без обзира на његово име, улога положајника је у свим крајевима сличне митолошке основе. Он у најранијим јутарњим сатима посећује дом који је намерио да полази. Некада је то ствар његовог одабира, али је у већини случајева унапред договорена. Положајник најчешће посећује породицу свог комшије, блиског пријатеља или рођака. Пре него што стигне у кућу у коју је намерио, није смео никога срести нити било коме другом честитати Божић. Овај табу се спроводио искључиво због што делотворније обредне радње чији је он главни извршилац. Положајник не једе пре поласка, јер ће се ритуално омрсити у кући коју полази.

У изворном облику положајник представља митско биће чији је основни задатак да у новогодишњем периоду на магијски начин призове срећу одабраног дома. Положајник може представљати митско биће које је ради среће и напретка куће требало што боље угостити и даривати, како би он својом магијском снагом утицао на њен напредак. Његова улога је везана за српски традиционални обичај гостопримства, када се у госту најпре видело натприродно биће са великим магијским моћима.

Улога положајника има и везе са култом предака. Зимски период је иначе познат као време када су душе преминулих предака најактивније и када посећују своје живе сроднике. Захваљујући дубоком убеђењу да они могу утицати на срећу и успех на почетку нове привредне сезоне, у култури српског народа је дубоко развијена свест о израженом гостопримству за онога ко први уђе у кућу на Божић.

Обичај полазника је у мање или више измењеном изворном облику сачуван све до данашњих дана на ширем простору на коме живе Срби. У сеоским срединама Моравичког округа магијска улога положајника је очувана све до данашњих дана, без прекидања. У градској средини ситуација је нешто другачија. Друга половина прошлог века је умногоме потиснула народне обичаје, тако је и континуитет присуства положајника био спорадичан.

66 | Весна Марјановић, *Водич кроз колекцију предмета уз божићне обичаје*, Београд, 2003, стр. 31.

Захваљујући дубокој и свеобухватној анализи магијске улоге положајника може се доћи до закључка да је људски положајник млађа варијанта у односу на животињски. Положајник је директно повезан са животињским представником, а на основу анализе изворног облика обичаја он се најпре може довести у директну везу са кокошком. Настојање, које се још увек спорадично оджало, да седне на јастук, по Шпиру Кулишићу⁶⁷ је јасан показатељ да се овом магијском радњом желео обезбедити напредак живине и њихово размножавање. Даље, он добија улогу квочке, јер је некада било обавезно да положајник нахрани кокошке у кругу од конопца у коме је за Бадње вече донета слама. Овај обичај се може довести у везу са женском мотичком земљорадњом и седелачким начином живота.

Примена најразноврснијег зрневља које баца како положајник тако и домаћица у чију кућу улази, јасно указује на изражени пољопривредни култ и жељу што успешније наредне жетве. Ова обредна радња указује на велики значај магијског утицаја на живот и опстанак друштвене заједнице.

Код већине породица у чачанском крају унапред се знало и договарало ко ће код кога бити положајник. Обично је постојало неписано правило ко може бити положајник некој породици. Ово се правило једноставно подразумевало. Тако је у газдину кућу могао у својству положајника доћи само представник из друге газдинске породице. У селу Жаочани кажу: „Газда код газде и ту нема замерке”. Улогу положајника могао је имати и пријатељ или особа која на пословном плану сарађује са кућом коју полази.

У већини случајева положајник је први комшија или блиски рођак из некадашњег заједничког домаћинства. Није редак случај да једни другима буду међусобни положајници, што значи да најпре обаве обредно-магијску радњу у једној кући, а онда у другој. У овом случају улога положајника је узвраћена. Раније су у положајнике више ишли старији људи, док је до данас ова пракса доста измењена и сведоци смо да ту улогу све више добијају младићи, па и мања деца.

Када особа у функцији положајника приђе нечијој кући, она дозива домаћина или јако лупа у врата. Уз честитање Божића са: „Христос се роди и срећан Божић...” домаћин га дочекује и узвраћа честитке: „Ваистину Христос се роди и добро нам дошао”. Уз видно одушевљење домаћина и његових укућана положајник улази у дом кога полази и тада настаје низ магијских радњи. Домаћица га посипа најразноврснијим зрневљем, што је имајући у виду да у магијском сислу положајник представља божјег изасланика, имало значајан обредни карактер. Требало је богатством зрна произвести да наредна привредна година буде богата и жито обилато роди. Том приликом је и положајник бацао по читавој кући жито које је сам донео за ову прилику. Често је жито доносио у својој рукавици, исто као и када се ишло у сечу бадњака. И он је желео да дому који полази донесе срећу, напредак и богатство.

У неким случајевима положајник са собом уноси парче бадњака или само његов лиснати део који је домаћин оставио испред врата о Бадњој вечери

67 | Шпиро Кулишић, *Положајник*, у: *Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 359.

(код појединих породица у Брђанима, Прислоници, Качулицама, Жаочанима, Самаилама, Мрсаћу, Ласцу). У време када је отворено огњиште било у употреби положајник му је прилазио и стављао гранчице бадњака. Данас се ова обредна радња обавља у шпоретима. У оба случаја положајник је настојао да изазове што веће варнице пожелевши: „Колико варница, толико парица, оваца, крава, прасића, жита, кукуруза...” Уз изговарање речи сличног садржаја положајник је царао угарке бадњака који су остали на крајевима огњишта или их је домаћин склонио из шпорета да сачекају положајника. У сваком случају, без обзира на ситна одступања у начину врешења ове магијске радње, заједничка је појава царања, изазивања што већих варница и изговарања речи чији је садржај требало да подстакне општи напредак у кући.

Понегде је положајник полазио и воћњак, носећи у руци жито и секиру.⁶⁸ Тако је на магијски начин „претио неродном дрвету”, у нади да ће се уплашити и почети да рађа.

У Горичанима је положајник носио чутуру са ракијом, хлеб и печење од своје печенице. Храну коју је донео положајник домаћица је мешала са оном коју је она припремила, када су сви заједно приступали доручку, односно ритуалном једењу заједничке хране. У овом случају положајник улази у кућу домаћина са пуним рукама, како би и кућа била пуна. На поласку, положајнику доспу ракије до пуне чутуре и спакују му да понесе хлеба и печенице, како би се на симболичан начин доказало, односно магијски утицало на плодност и сваки напредак. У Ласцу положајник је у кућу доносио, поред жита, орахе и воће. Орахе је бацао по кући, симболишући пуну кућу и њено богатство.

Положајник је седао на треножац или само јастук испред огњишта, односно шпорета. Домаћица, најчешће најстарија жена из куће га је огртала губером док је царао ватру и изговарао магијске речи. Том приликом су га у селу Брђани даривали чарапама и назувицама, тако што су му дар стављали на десно раме.

Положајник је у неким случајевима ломео чесницу са домаћиновом породицом, што је имало за циљ да симболично изазове слогу и добру сарадњу две куће. На тај начин изражавало се максимално поштовање према положајнику, када се он изједначавао са члановима породице коју полази. Оваква улога положајника је имала више хришћански него пагански карактер, чији је крајњи циљ био љубав, слога и јединство у Христу.

После указане почести положајника је на поласку за успешно обављену магијску радњу даривала домаћица. Најчешће је положајник добијао чарапе, пешкир или кошуљу. Раније је тај дар био више изражен у храни. У селу Горичани још увек памте када су положајника даривали повесмом конопље, тако што су је везивали око његове главе. Ова радња је имала за циљ да на основу дара, односно принете жртве положајнику као божјем изасланику, утиче на плодност ове културе која се иначе раније доста гајила у селу. Положајник се даривао и кудељом вуне, а Лука Г. Бјелокосић бележи да су некада положајника даривали

68 | Петар Ж. Петровић, *Живот и обичаји народни у Грузи*, Београд, 1948, стр. 228.

марамом која се морала вући по земљи, како би се тако и на овцама вукла вуна.⁶⁹

Данас у Горичанима и Жаочанима поједине породице положајника даривају флашом домаћег или купљеног пића. У новије време је присутна појава даривања положајника новцем који може бити једини дар или иде уз још једну или две „биљеге”⁷⁰ (Луке, Девићи, Ерчеге).

Пуцањем из оружја домаћин је оглашавао излазак положајника из његовог дома. Ова обредна пракса која је некада била присутна у Остри, Мрчајевцима и Катрзи, Бечњу, Прељини имала је за циљ да скрене пажњу селу да његова кућа није заборављена и да ју је походио полазник. На неки се начин скретала пажња да други положајник није потребан. Пуцањем су се разгониле негативне зле силе које би могле утицати негативно на породицу или на пријатељске односе са положајником.

У последње време присутна је појава да положајник доноси неке мање поклоне породици у коју долази. Најчешће су то чоколаде за децу, кафа за домаћицу и пиће за домаћина. Овакву појаву у селима чачанског краја објашњавају тиме да се не може на тако велики празник доћи празне руке. У овом случају обичај је претрпео трансформацију када су у његове основне садржаје уведена нека нова правила. Посебно се води рачуна да се донесе неки поклон деци како би се на Божић радовала. Овакво схватање се више односи на градску, него на сеоску средину. Промена обредних правила је настала и на основу чињенице да је у другој половини прошлог века долазило до масовног губљења верских и обредних манифестација и да су се многи традиционални елементи изгубили. Последњих десетак година долази до наглог враћања изворним оквирима, када нове генерације уводе нека правила понашања које им налаже сама логика. И ово је један од разлога промене обредних радњи везаних за дарове и уздарја положајника.

Само се прва особа која дође на Божић сматрала положајником. На основу традиционалног правила да се на Божић не иде нигде од своје куће, иде у прилог чињеници да је положајник једини гост. Уколико се деси да ипак после положајника неко дође или је желео да он узме ту улогу па је закаснио, изостају обреди. Једино га домаћица посипа житом и послужи храном и пићем. У новије време, поготово у градској средини се мање поштује ово правило, тако да се баш на празник искористи прилика да се посете блиски рођаци и пријатељи. Том приликом се доносе поклони, али у неким породицама, због саме светости празника, на поласку гостију по нешто се поклањало, поготово деци. Појава има везе са новијим схватањем да сваки гост на Божић завређује посебну пажњу и поштовање, па му из знака захвалности поклања по неки мањи поклон.

Посебну пажњу је некада имао обичај када су у улози положајника укућани уводили неку животињу. Најчешће је то био во дешњак. Ову обредну праксу

69 | Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*, Београд, 1908, стр. 97.

70 | Под *биљегом* се у ивањичком крају подразумева неки мањи или већи поклон (чарапе, марамица, пешкир и сл.).

памте још неки мештани села Мрсаћ, Слатина, Заблаће, Качулица и Горичани. У ивањичком и драгачевском крају ова појава је била још израженија. Животиња положајник је након обављене обредне радње имала посебан третман у односу на остале животиње. П. Томић, Д. Масловарић и Ђ. Тешић су бележили да се у неким селима Јадра у којима је овца била положајник она није смела клати, већ само продати.⁷¹

У Мрсаћу су рано на Божић уводили вола коме су месили округао колач који су му стављали на десни рог. Водило се рачуна којом ће ногом прво ући у кућу. Уколико је то била десна нога, укућани су то сматрали добрим знаком и посебно су се радовали. С обзиром да су старије куће биле са двоја врата, вола су уводили на главна врата, а изводили на споредна. Гледало се и на коју ће страну да спадне колач са рога, па уколико падне да лице буде окренуто на горе сматрано је добрим знаком.

Поред вола, у овим крајевима су уводили и овна или овцу, свињу, пса. О улози пса као положајника у источној Србији је бележио Петар Костић, истичући да је ова животиња добила тако важну функцију у обреду захваљујући његовом пријатељству и верности према човеку и његовом дому.⁷² У сваком случају су након обављене обредне радње приступали храњењу животиње положајника. Обавезно су давали део од шупљег колача и део чеснице које су мешали са сољу и сточном храном у већим количинама. Јасна је намера домаћина да такву животињу добро „угости”, односно нахрани.

У истом обредном церемонијалу се могу срести и животињски и људски положајник, што је у сваком случају имало дубљег културноисторијског трага. У првом реду се ради о постепеном преласку од тотемизма и зооморфног култа до антропоморфизма.⁷³

Божићна вожња

У српској традиционалној култури се у божићним обредима, осим воловима „хранитељима”,⁷⁴ велика важност придавала коњима. На Божић су готово све породице, једнако у селу као и у граду, изводиле своје коње, јахале их или упрезале у каруце или саонице. Овај обичај је био посебно развијен на тлу Војводине и називао се „вијање Божића”,⁷⁵ када су јахачи са коњима обично

71 П. Томић, Д. Масловарић, Ђ. Тешић, *Обреди у вези са привредом*, Гласник Етнографског музеја, 27, Београд, 1964, стр. 198.

72 Петар Костић, *Пас положајник*, Гласник Етнографског музеја, бр. 50, Београд, 1986, стр. 187-200.

73 А. Милошевић, А. Цермановић, *Петао у хтонском култу код античких Грка и у српском народу*, Гласник Етнографског музеја XVII, Београд, 1954, стр. 112.

74 Петар Влаховић, *Обичаји, Народна култура Срба у XIX и XX веку*, Етнографски музеј, Београд, 2003, стр. 366.

75 Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, стр. 153-160.

после божићног ручка обилазили родбину и пријатеље. У овом обреду, који је трајао сва три дана, углавном су учествовали млађи мушкарци.⁷⁶

У чачанском крају је све до данашњих дана у мањем или већем континуитету очуван обичај божићне вожње. Упрезани су коњи свечано окићени у саонице или чезе и каруце, уколико нема снега. На леђима коња се веома често стављао ћилим, што је самом обреду давало већи значај. У вожњи је у градској средини учествовала цела породица а обред је имао веома свечан карактер. У социјалном погледу обред је наглашавао јединство и слогу породице као једне важне јединке друштва коме припада.

У сеоској средини (Прислоница, Бечањ, Мрчајевци, Катрга, Слатина, Самаиле) предност у вожњи су имала деца. Обред је имао и забавни карактер, представљајући велику радост деце. Наравно да се на Божић желело највише угодити деци и учинити да им празник буде што пријатнији и веселији. Вероватно је то један од разлога због кога старији људи памте Божић као најсрећнији дан у животу, па су му се због тога највише радовали.

Вожња је имала и магијски карактер. Жеља да се „повозност” саоница пренесе на послове који би требало да се у наредном периоду са лакоћом обављају вешто је прикривена иза њеног свечаног и забавног карактера. Исту улогу је имао обичај у селу Луке када је била пожељна вожња на скијама. И у чачанским селима, у недостатку запрежне вожње, на Божић су одрасли терали децу да се санкају. Једноставно су говорили да се тако ваља. Данас је и на селима све мање традиционалних запрежних кола, тако да она која су се успела очувати до данашњих дана представљају праву атракцију. У савременим условима живота сеоског становништва данас се у Горичанима и Катрзи деца, као и остали укућани, возе на тракторима. Обично из једног дела села пође један трактор који вози и децу из комшилука.

Ранија употреба кочија или каруца и данашња употреба трактора или, чак, аутомобила имала је великог значаја који се у магијском погледу огледао кроз сталност окретања точка. Верује се да како се окреће точак тако ће се и окретати срећа и успех целе породице.

После Другог светског рата престало се са божићном вожњом по градским улицама. У сеоским срединама било је више услова који су допринели да се обичај у изворном облику сачува све до данашњих дана. На Божић 2007. године у Чачку је организована вожња градским улицама. Власници разних запрежних возила су организовано возили заинтересовану градску децу.

Да се на Божић ваља провозати било којим превозним средством ове године су показали и власници мотора окупљених у удружењу „Манчула”. Колективна вожња моторима је, осим магијског значаја, добила и нову улогу стварања и установљавања нових обредних правила која ће, судећи по масовности, наставити да се спроводе и у наредном периоду. Од великог је значаја био сусрет запрежних кола и мотора, што је представљало неминовни спој традиционалног и савременог у заједничком обредном циљу.

Божји дан и Стевањдан

Божјим даном се назива други дан Божића, док је Стевањдан, поред тога што је празник посвећен архиђакону Стефану, трећи дан Божића. Ако изузмемо обилазак положајника и божићну обредну вожњу у изворном облику, на Божић се није никуда ишло од куће. На Божји дан су посећивани кумови и нови пријатељи. У већини чачанских села је ћерка која се удала претходне године долазила својим родитељима заједно са младожењом и његовом ужом фамилијом. У Војводини су родитељи посећивали своју удату ћерку доносећи јој колач⁷⁷, што је у неку руку имало сличан социјални карактер.

За разлику од првог дана Божића, на Божји дан се није смело ништа радити. То је дан који је, као што и само име каже, посвећен новорођеном Христу, па су се верници сходно таквом сазнању и понашали. У њему је било много мање обредних радњи, па је то дан предвиђен за одмор, породицу, рођаке, кумове и пријатеље. И даље се није склањала храна са трпезе, јер је све требало да одише пуноћом и богатством.

Трећег дана се ритуално завршавао празник. Трпеза се дизала, кућа чистила, прикупљало расуто жито и враћале се столице у употребу. Рано на Стевањдан је домаћица износила сламу, носећи је у кокошје гнездо, у шталу, међу свиње, у њиву и воћњак. Посебно се обраћала пажња да се божићном сламом оките млади калеме што је имало за задатак да осигура њихову плодност. Оваква обредна пракса је сачувана у мање-више измењеном облику у већини села чачанског и драгачевског краја. У Мрчајевцима, Бањици, Вапи и данас понеко на Стевањдан обилази воће носећи секиру и сламу. Претио је стаблу које не рађа да ће га одсећи, сматрајући да ће на тај начин изазвати његову плодност.

Мали Божић

У народу се Малим Божићем називала Нова година по јулијанском календару. Тог дана је и свети Василије Велики, празник посвећен обрезању Исуса Христа. Мали Божић је представљао наставак празновања Божића, тако да су се неки ритуали понављали.

У прошлости је на Мали Божић долазио положајник и уносио бадњак.⁷⁸ Ова појава је некада била позната у неким деловима Војводине, западне Србије и Херцеговине. Угарци бадњака од Божића су на овај дан догоревали, што се практиковало донедавно и у појединим породицама чачанског краја.

На Мали Божић се ритуално јела глава божићне печенице, која се никако није смела „разглавити”. Са костима од главе печенице веома се пажљиво

77 | Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад, 1996, стр. 160.

78 | Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 305.

поступало. Обично се дизала на таван, натицала на торове или се стављала у пчелињак, како би се на магијски начин пренела њена благодарна дејства на људе и животиње првог дана нове године. Ова појава је позната у већини села читавог Моравичког округа. У појединим породицама у Горичанима и Качулицама за Мали Божић су остављали плећку, а након ритуалног једења, са костима поступали на исти начин као са костима лобање. У новије време појединци остављају и плећку и главу. Други плећку остављају за Богојављење.

На Мали Божић се палила божићна свећа чији је пламен, као и на Божић, имао чистилачку и заштитну улогу. Поједине породице у Горичанима су овог дана налагале угарке бадњака, а онда њихове остатке износили и стављали под кућну стреху. Нестанком отвореног огњишта долази и до потискивања овог обичаја који се још увек памти.

Уочи Малог Божића, односно Српске нове, године дуго се остајало будно. Обавезно се у кругу породице чекала поноћ, када су се сви љубили и једни другима честитали „ново лето”. Требало је први дан Нове године дочекати будан и на ногама, како би током целе године били вредни и имали успеха у послу.

После званичног прихватања грегоријанског календара на државном нивоу, долази до смањења како обредних радњи, тако и значаја празника на заједничком друштвеном плану. Тек осамдесетих година прошлог века, заједно са поновним буђењем националне свести која је једно време била потиснута, Српска нова година донекле добија свој некадашњи значај. У градској средини се организују дочеци на потпуно идентичан начин као и званична Нова година. Углавном се у друштву пријатеља или рођака организују заједничка кућна дружења уз богату трпезу. Те вечери је и телевизијски програм посвећен дочеку Српске нове године. Већина хотела и ресторана се придружује прослави тако што организује дочеке уз музику и свечану вечеру, на потпуно исти начин као што је то чинила на дочеку грегоријанске нове године, само 13 дана раније.

Василица

Мешење обредног колача *василице* представља најважнији обредни елемент везан за Мали Божић. Она има слична својства као и чесница. У чачанском крају василица се месила од кукурузног брашна без квасца. Украшавала се утискивањем једног, а чешће три увезана танка дрвцета. Најчешће су употребљавана шупља дрвца зове, а ако су три обавезно су увезани црвеним концем. Три дрвцета су симболизовала свето Тројство, док је црвена боја имала заштитну улогу од негативних сила. Василица се за време празничног ручка ломила и делила свим члановима домаћинства. Делови василице, као и они у које су утиснути кругови, давани су и стоци што је имало значајну улогу у очувању њиховог здравља и напретка. Обредно мешење василице се још увек

одржало у већини породица чачанског краја, док се у самом граду ова појава готово изгубила. У околини Бора се меси већи број малих колачића који се називају „бабице” и који су намењени малој деци.⁷⁹

У градској средини Чачка установљен је обичај мешења крофни, што највероватније представља замену за василицу. Крофне је јела цела породица у току заједничког свечаног ручка.

Некрштени дани и Крстовдан

Некрштени дани

У нашем народу се под *некрштеним данима* подразумева период од Божића до Богојављења. Он траје 12 дана, колико је прошло од Христовог рођења па до његовог крштења.⁸⁰ Српска народна традиција овај период сматра веома опасним јер су ноћу харале мрачне, моћне и нечастиве силе, поготово у глуво доба.⁸¹ Душан Бандић бележи табу крштавања деце у време ових дана, уз објашњење да се нико није могао крстити у време у које ни сам Исус Христос није био крштен.⁸²

Народ верује да се у овом периоду отварају врата доњег света и да је земља препуна разних демона који могу веома негативно утицати на све оне људе и животиње који на било који начин дођу у везу са њима. Због тога је било забрањено ноћно кретање ван куће. Сви су у те дане чим падне сутон прилазили својим кућама и нигде нису излазили. У то време у Жаочанима се водило рачуна да не остане било шта од кућних предмета да не би зле силе сутрадан посредно преко тих предмета, негативно утицале на људе. Посебно се водило рачуна да се после заласка сунца не оставља ништа од одевних предмета. Овај табу је био још строжији уколико су у питању дечји одевни предмети.

У некрштеним данима народ је осећао страх и несигурност. Није се смела видети светлост, тако да су замрачивани прозори. Овај период карактерише тишина, која у магијском смислу има значење да нико не буде примећен, како би их дејство негативних сила мимоишло.

Верује се да ће дете које буде рођено у време некрштенних дана бити болешљиво.⁸³ У Мрчајевцима и Бечњу сматрају да дете рођено у ове дане неће бити срећно.

80 | Христос је био некрштен не само 12 дана, већ 33 године и 12 дана. Крштен је као одрастао по својој жељи, што се и види на фрескама које представљају тај чин. У народној традицији је прихваћено само 12 дана, што има посебну верску и магијску симболику.

81 | Миле Недељковић, *Српски обичајни календар за просту 2002 годину*, Београд, 2001, стр. 63.

82 | Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 2004, стр. 307.

83 | Петар, Ж. Петровић, *Дани, Српски митолошки речник*, Београд, 1998, стр. 143.

У време некрштених дана нису се радили женски ручни радови.⁸⁴ Табу је имао велики превентивни значај у заштити здравља деце.

По народном схватању период од 12 дана представља све месеце у години идући по реду. Водило се рачуна о временским приликама за сваки од ових дана појединачно, сматрајући да ће такви бити месеци. Ова народна веровања су још увек актуелна у народном веровању, поготову у селима и то код старијих житеља

Период од Божића до Крстовдана се не пости, без обзира о ком се дану у седмици ради. Због тога се овај период у народу назива и мрсним данима.

Крстовдан

На Крстовдан се строго постило и то је био први посни дан након божићног поста, односно Бадње вечери. О важности поста на овај празник говори и народна изрека: „Ко се крстом крсти, тај Крстовдан пости”. Он је, како тврди Миле Недељковић, месојеђе делио на два дела (од Божића до Крстовдана и од Крстовдана до Ускршњих поклада)⁸⁵.

На Крстовдан се ритуално једе храна која је за ову прилику одвојена од Бадње вечери. Овај је обичај био познат и у Батињанима.⁸⁶ Крцају се они ораси који су имали обредну функцију у божићним ритуалима. Тог дана се кувају пихтије које ће се јести сутрадан на Богојављење.

Мало је до данас сачуваних обреда који би карактерисали овај празник. Углавном су померени и преточени у Богојављење. Тог дана је симболично стављан крст у воду, што је у изворном облику представљало људску жртву. Српска православна црква је прихватила ову обредну радњу и освећењем крстовданске водице је христијанизовала.

Завршна разматрања

Имајући у виду да култура једног народа потиче од свеукупног духовног живота њених појединаца, може се рећи да је српска традиционална култура сачињена од мноштва најразноврснијих њених елемената. Истраживање божићне групе обичаја приказаних у овом раду само је делић у мору богатог и разноврског обредног садржаја који прати њене бројне церемонијале.

Обиље података који не само да су се разликовали од села до села, већ и од породице до породице, стварао је велике потешкоће у истраживању порекла

84 | Петар Влаховић, *Обичаји, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Етнографски музеј у Београду*, Београд, 2003, стр. 366.

85 | Миле Недељковић, *Српски обичајни календар за просту 2002. годину*, Београд, 2001, стр. 68.

86 | Јован Вукмановић, *О божићним обичајима у Батињанима, Гласник Етнографског музеја X*, Београд, 1935, стр. 124.

поједних обредних форми. Ипак намера аутора текста била је да сакупи и прикаже управо ту разноврсност како у прошлости тако и данас, и да је упореди са стручном литературом бројних етнолошких истраживача.

Богата и разноврсна обредна пракса везана за веома значајан и широк период божићних празника, као и велика продстрна размера која је била објекат истраживања, стварала је потешкоће и недоумице у току праћења и анализе бројних божићних обредних радњи. Брза и осавремењена комуникација и неминовна миграција утицали су на мешање културних садржаја, што је у току истраживања ове теме било очигледно.

О тешкоћама истраживања духовне културе једног народа говорио је Кај Биркет Смит: „Духовни је живот управо она страна културе која истраживању пружа највеће тешкоће. О духовном је животу теже него о било ком другом подручју прибавити веродостојне извештаје, уочити грешке извора и добијене резултате тачно протумачити”⁸⁷ Ове Смитове речи се могу применити и на истраживање божићне групе празника, као једног дела свеукупне духовне културе српског народа на подручју Моравичког округа.

Christmas Holidays Cycle

Christmas group of holidays starts on Christmas carnival and it ends with 'non – baptized' days, i.e. winter Holy Cross Day. This group of holidays is very rich in their wholeness and spirituality and dominates the annual cycle of customs. Man has always wanted to understand better winter stillness and because of fear from unknown carried by that period he wanted to respond to it with many magic activities. In that way Christmas customs were created and in the course of time they have been modified, upgraded, Christianized and finally adjusted to modern way of living.

Winter cycle of customs has the aim to initiate with numerous magic activities progress of the whole family in the coming period.

Celebrating Christmas starts with a carnival, in fact with Christmas fasting which lasts six weeks. Fasting means restrain from meat food, but behave in Christian manner with modesty and forgiveness. Christmas fasting has remained in the people for a very long time. It ends with a dinner at Christmas Eve when the table has to be full of different kinds of food. This is a ritual for the prosperous coming year.

The central place in the Christmas Eve is a ritual with Yule tree, and the holiday was named after it. Very early, before the sun rise the master of the family goes out in the woods to cut the Yule tree which he carries into the house together with straw in the early evening hours. His entering the house is a very joyful moment for the family and it is followed by throwing wheat, nuts and sweets. The Yule log is put in the fire in the hearth, where our people believe the souls of our ancestors live. The strength of the flame presents new life, new sun which should advance from winter solstice in order to get strength and provide more sunny days.

A great magic role has Christmas straw. The origin of this custom dates back to pagan times. Cult of wheat and successful harvest are the main reason of the use of straw in Christmas ritual.

Early, at Christmas, a guest with a special duty comes to every home. It is usually a male, friendly person. In the original version of the ritual he presents a mythological creature whose main task is to bring happiness to the home performing magical activities. He usually comes to the fire and using Yule tree he initiates sparks from the fire and in a symbolic way presents rich coming year. Once it used to be an animal and it had a deeper cultural-historical traces.

Christmas is celebrated three days and the set table is not cleaned nor the house. These activities are carried out on the third day of Christmas at Stevan's day. Christmas straw is taken out and spread over the farms and orchards.

The following twelve days until Holy Cross Day are 'non-baptized' days. On these days you are allowed to eat foods containing fats. People believe that during these days the door of the under world opens and that the earth is full of different demons which can affect in a negative way all the people and animals who come in touch with them.

Holy Cross Day is a day when Christ was baptized. On that day a cross is put into the water which originally meant human sacrifice. In the course of time many of these customs are performed on the day of Epiphany.

Snezana SAPONJIC-ASANIN

Le cycle des fêtes de Noël

Le groupe des fêtes de Noël¹ englobe la période à partir du Mardi gras² de Noël et se termine par les “jours non baptisés”, c’est-à-dire par le Krstovdan³ hivernal. Dans le cycle annuel complet des coutumes, par son universalité et sa richesse spirituelle, domine la période hivernale, c’est-à-dire le groupe de Noël y figurant. Depuis toujours, l’homme désirait rendre la stagnation hivernale dans la nature aussi compréhensible que possible et répondre, par de nombreuses actions de magie, à la peur de l’inconnu que produit cette période. Ainsi provenaient les coutumes de Noël qui étaient pendant une longue suite de temps modifiées, annexées, christianisées et à la fin adaptées aux conditions d’existence contemporaines.

Le cycle hivernal des coutumes dans lequel le groupe de Noël représente le début même des nouvelles coutumes annuelles et une composition nombreuse d’actions de magie, qui au service du rite de passage influent afin de provoquer, par la force de magie, le progrès total de la famille dans la période à venir.

La célébration de Noël commence déjà à partir du Mardi gras de Noël, c’est-à-dire du jeûne de Noël, qui dure six semaines. Par jeûne, on sous-entendait depuis toujours la privation des denrées alimentaires d’origine animale, ainsi que le comportement profondément chrétien, l’humilité et le pardon. Le jeûne de Noël se maintient depuis longtemps parmi le peuple. Il se terminait par un dîner à la veille de Noël, lorsque la table devait être pleine et devait abonder de richesse et de diversité. Par cette norme rituelle, on s’efforçait de s’assurer une année suivante riche et prospère.

La place centrale à la veille de Noël occupait l’arbre de Noël* rituel, d’après lequel le jour de fête porte le nom. De bonne heure, à l’aube, le maître de maison se levait tôt et s’en allait couper l’arbre de Noël, qu’il apportait avec la paille de Noël dans la maison avant la tombée de la nuit. Leur entrée dans la demeure des fidèles représentait une grande joie et était accompagnée par un saupoudrage de blé, de noix et de bonbons. L’arbre de Noël s’allumait sur le feu, c’est-à-dire dans le foyer de la maison pour lequel, parmi le peuple, on croit que les âmes des ancêtres y demeurent. L’intensité de la flamme représentait une vie nouvelle, c’est-à-dire un soleil nouveau qui du solstice

1 | Noël*, Mardi gras* : mots traduits en français, mais concernent la religion orthodoxe.

2 | Arbre de Noël* : le “sapin de Noël” dans la religion orthodoxe.

3 | Krstovdan* : jour du baptême de Jésus-Christ.

hivernal devait progresser, afin de gagner en force et provoquer un nombre plus grand de jours ensoleillés.

Un grand rôle de magie possédait la paille de Noël. L'origine de cette coutume est bien plus ancienne que le christianisme et provient des temps anciens païens. Le culte du blé et de la moisson, accomplie avec succès, sont les symboles principaux de l'utilisation de la paille lors du rite de Noël.

Tôt, à Noël, dans chaque maison arrivait le *polozajnik*⁴. Le plus souvent, c'est un individu de sexe masculin, amicalement bienveillant à la demeure dans laquelle il vient. Dans la forme originelle, le *polozajnik* représente un être mythique dont le devoir fondamental est d'invoquer, pendant la période du Nouvel An, par un moyen de magie, le bonheur à la demeure choisie. On devait donner à manger abondamment et faire des cadeaux au *polozajnik*. Autrefois, le *polozajnik* s'approchait obligatoirement du feu et avec l'arbre de Noël tisonnait le feu, afin de provoquer des étincelles et, d'une manière symbolique, il représentait une année suivante riche. Jadis, le *polozajnik* était un animal, ce qui avait une trace culturo-historique plus profonde.

Noël durait trois jours et, pendant tout ce temps, la table ne se débarassait pas et la maison ne se nettoyait pas non plus. Cela se faisait le troisième jour de Noël, à la St-Stevan. La paille de Noël se portait dehors et se répandait sur les champs et dans les vergers.

Les douze jours suivants, jusqu'au *Krstovdan*, représentent la période des jours non baptisés. Cette période est nommée jours gras, puisqu'on ne jeûne aucun de ces jours. Le peuple croit qu'à cette période s'ouvre la porte du bas-monde et que la Terre est comblée de divers démons qui peuvent influencer fort négativement sur tous les gens et tous les animaux, qui de n'importe quelle façon viennent en rapport avec eux.

Krstovdan représente le jour du baptême du Christ. Ce jour-là, on mettait symboliquement une croix dans l'eau, ce qui dans la forme originelle, représentait le sacrifice humain. Avec le temps, de nombreuses coutumes liées à ce jour sont transmises à l'Épiphanie.

Snezana SAPONJIC-ASANIN

4 *Polozajnik** : personne ayant un rôle important le jour de Noël dans la religion orthodoxe.



1. Божићна честитка



3. Бадњак испред зграде општине Чачак (2004)



2. Председник општине Велимир Илић сече општински бадњак (Соколићи, 2004)



4. Славо Николић сече бадњак (Зеоке, 1992)



5. Ношење бадњака (Зеоке, 1992)



7. Уношење бадњака и сламе у кућу (Зеоке, 1992)



6. Стављање бадњака испред кућних врата (Зеоке, 1992)



8. Даривање бадњака (Зеоке, 1992)



9. Бадњаџи на продају испред цркве (Чачак, 2004)



10. "Чупање сламе" за Бадње вече (Соколићи, 2004)



11. Деца на бадње вече траже орахе у слами (Доња Горевница, 2004)



12. Налагање бадњака (Горичани, 1989)



13. Трпеза на Бадње вече (Горичани, 2004)



14. Окретање чеснице на Бадње вече (2003)



15. Царање ватре на Божић
(Доња Горевница, 2004)



16. Божићна возња (Горичани, 1968)



17. Коњи окићени бадњаком (Чачак, 2007)



18. Возња мотора на Божић (Чачак, 2007)